

Татар халык
табышмаклары

Татар халык табышмаклары

Яр Чаллы
“Идел-йорт” нәшрияты
2000

**Татар халык табышмаклары. Яр Чаллы,
“Идел-йорт” нәшрияты, 2000, 96 бит.**

Халык авыз ижатында табышмаклар аерым урын тотат. Алар баланың зиһенен бастуда, акыл сәләтен үстерүдә, уйлау-фикерләвен тирәнәйтүдә зур әһәмияткә ия. “Отканга - мәкаль, тапкырга - табышмак” дигән әйтем энә шуңа ишарә. Табышмаклар жыентыгын төзегәндә без халкыбызның бай мирасына таяндык. Бу өлкәдә зур хезмәт куйган галим Нәкый Исәнбәтнең китаплары аеруча игътибарга лаек. Аның “Татар халык табышмаклары” (Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1970) энциклопедик хезмәте әле дә галимнәр, укытучылар, тәрбиячеләр, ата-аналар өчен өстәл китабы булып тора. Шулай ук “Татар халык ижаты” сериясендә чыккан “Табышмаклар” китабы (Казан, 1977) бу жыентыкны басмага әзерләгәндә нигез итеп алынды..

Халкыбызның бай ижатын үзәндә туплаган табышмаклар югары уку йортларында, мәктәпләрдә, балалар бакчаларында халык авыз ижатын өйрәнүдә ярдәмлек буларак та зур әһәмияткә ия.

**“Идел-йорт” нәшрияты.
423805, Татарстан, Чаллы, а/я 35.
Нәшрият эшчәнлегенә лицензия
№160(05.12.95)
тел.(8552) 35-30-37**

Жыярга тапшырылды 20.12.99. Басарга кул
куелды 18.01.2000. Форматы 60x84 ^{1/16}
Гәзит кәгазе. “Школьный” гарнитура.
Офсет басмада. Нәшер-хисап табагы 16.
Заказ №218. Тиражы 3000 данә.
“Яр Чаллы типографиясе” коммуналь
предприятиесендә нәшер ителде.

Аң-белем, әдәбият, уку-язу, хат-хәбәрләшү

* Акыллыга да әйттем -
Уйлады да белде;
Акылсызга да әйттем -
Тыңлады да көлде.
(Табышмак)

* Югалткан әйберең түгел, -
Әзләмичә тапмыйсың.
(Табышмак)

* Әйткәч, беләсегез килә,
Белгәч, көләсегез килә.
(Табышмак)

* Утыз тештән чыккан - утыз адәмгә жәелә.
(Мәкаль)

* Моны миңа сөйләде Алдар,
Әгәр сиңа очраса,
Ул сине дә алдар;
Болар барсы да ялган,
Ялган булса да,
Ак кәгазьгә язылган.
(Әкият)

* Үлчәүләрдә үлчәнми,
Базарларда сатылмый.
(Акыл)

* Аршынлы түгел, потлы түгел,
Һәркемдә бар.
(Акыл)

* Бер байлык бар - янмый,

Карак та урлый алмый,
Төшөп тә югалмый.
(Белем)

* Акыллы чәчә барыр,
Акылсыз жыя барыр.
(Белем)

* Ачыдан ачырак, татлыдан татлырак,
Усалдан усалрак, дөрөстән дөрөсрәк
Нәрсә бар дөньяда?
(Тел)

* Акчасыз керәсең, хәзинә алып чыгасың.
(Мәктәп)

* Агач түгел - яфраклы,
Тун түгел - тегелгән.
(Китап)

* Кабат-кабат катлама,
Акылың булса ташлама.
(Китап)

* Теле юк - үзе аңлата.
(Китап)

* Анда бар да бар.
(Китап)

* Өнсез, жансыз - иң якын дус.
(Китап)

* Кечкенә генә сандыкка бөтен дөнья сыйган.
(Китап)

* Ак жир, кара тап,
Нәрсә булыр, уйлап тап.
(Китап)

* Ак ялан, кара сукмак, -
Йөри белгән эз табар.
(Китап)

* Ача да яба, ача да яба,
Жавабын зирәк таба.
(Китап)

* Киштә башында төпле төргәк,
Аңа һәр өйдә хөрмәт,
Һәркемгә дә иң кирәк.
(Китап)

* Кул белән чәчәсең, күз белән жыясың.
(Язу, уку)

* Жирлеге ак, орлыгы кара,
Жимеше ни булыр? - Тикшереп кара.
(Кәгазь, язу, уку)

* Кәкре-бөкре сызылган,
Хәрефләре сыгылган,
Асты бар, өсте бар,
Тырма кебек теше бар.
(Язу)

* Аш ашамас,
Кара су эчәр,
Дөньяда кош кебек очар,
Күңелләргә нур чәчәр.
(Язу)

* Жир өстендә күп кешеләр
Кар өстенә кара солы чәчәләр.
(Язу)

* Бишәү чәчә, берәү жыя.
(Язу, уку)

* Иген чәчте биш малай,

Урдылар ике агай.
(Язу, уку)

* Кул белән чәчәсең,
Күз белән жыясың.
(Язу, уку)

* Жңире ак, орлыгы кара,
Кул белән чәчәләр,
Авыз белән жыялар.
(Кәгазь, язу, уку)

* Ак ялан,
Ак яланда эз калган,
Эз өстендә күз калган.
(Кәгазь, язу, уку)

* Жңаны юк, үзе кырык төрле тел белә.
(Каләм)

* Үзе укырга белмәсә дә гомер буге язына.
(Каләм)

* Кәгазь өстен карайта,
Дөнья йөзен агарта.
(Каләм)

* Үзе бер карыш,
Теле мең карыш.
(Каләм)

* Үзе йөзә - чылбыр тезә.
(Каләм)

* Авызы бер, теле ике, жңаны юк.
Сөйләгән сүзенең һич саны юк.
(Каләм)

* Менә табышмак, уйлап кара:
Суы тәмсез, йөзе кара,

Чиләгенен төбе юк,
Файдасының чиге юк.
(*Кара һәм кара савыты*)

* Кара кыр буйлап ак куян чаба.
(*Кара такта, акбур*)

* Бер чыгарып жибәрсәң,
Нихәтле чакырсаң да кире кайтмый.
(*Сүз*)

* Әйтермен - миннән китәр,
Тыңламасаң - синнән китәр.
(*Сүз*)

* Сөрмәгән жирдә тумаган куян баласы.
(*Ялган сүз*)

* Диңгезе бар, суы юк,
Каласы бар, халкы юк,
Урманы бар, агачы юк.
(*Карта*)

* Шәһәрләр - йортсыз,
Диңгезләр - сусыз.
(*География картасы*)

* Ямавы бар, жәе юк,
Каласы бар, ее юк.
(*Карта*)

* Бабай бүреге йөз ямау.
(*Глобус*)

* Аягы юк - китәр,
Жибәргән жиргә житәр,
Кушкан йомышны үтәр.
(*Хат*)

* Теле юк, теләсә кем белән сөйләшә,

Гәүдәсе юк, кәгазьдән күлмәк кия.
(Хат)

* Дүрт почмаклы келәтем, -
Аккошым бар эчендә;
Кеше алыр дип кайгым юк, -
Тамгасы бар түшендә.
(Хат)

* Кабат-кабат,
Бер кошта өч йөз алтмыш биш канат,
Мин торам аны санап,
Көн дә кими бер канат.
(Календарь)

* Күңелсезгә - юаныч,
Күңеллегә - куаныч.
(Жыр)

Табигать күренешләре, ел фасыллары

* Өй башына утырган,
Жир йөзен нуры белән тутырган.
(Кояш)

* Ул булса, көн була.
Ул булмаса, төн була.
(Кояш)

* Лампа түгел - яктырта,
Мич түгел - жылыта.
(Кояш)

* Тау башында жәүһәр таш,
Аңа туры караган кешенең күзе яшь,

Аны тапкан кешегә йөз егерме яшъ.
(Кояш)

* Егет егетлеген итә,
Елмаеп боз эретә.
(Кояш)

* Зур палас,
Төбендә - йомры калач.
(Күк, ай)

* Нәрсә төнне яктырта,
Нәрсә яна - яндырмый?
(Кояш, ай)

Иртән чыга,
Кичен югала,
Аның урынына
Энесе кала.
(Кояш, ай)

* Алтын китте, көмеш килде.
(Кояш, ай)

* Өй өстендә ярты күмәч.
(Ай)

* Үзе урак, үзенең теше юк.
(Ай)

* Өй артында - ак калач.
(Ай)

* Төнлә калка, көндөз ята.
(Ай)

* Мич тулы пәрәмәч,
Уртасында - бер калач.
(Ай, йолдызлар)

* Мең шырпыга бер лампа.
(Ай)

* Ярты телем ипи
Бөтен дөньяга житкән.
(Ай)

* Бер көтүче мең сарык көтә.
(Ай, йолдызлар)

* Бер атасы, бер анасы,
Ничә йөз мең баласы.
(Кояш, ай һәм йолдызлар)

Атамның бер туны бар.
Ябынып булмый;
Эче тулы ак энҗе,
Санап булмый.
(Күк һәм йолдызлар)

* Кич булганда күренер,
Таң булдымы - күмелер.
(Йолдыз)

* Актыр үзе, югары,
Жем-жем итеп ул тора;
Бүген таңда килмәсәң.
Китәмен дип утыра.
(Йолдыз)

* Өй түбәмдә - җиз кадак.
(Йолдыз)

* Үзе ялтырый, үзе калтырый.
(Йолдыз)

* Ай белән килә,
Көн белән китә,
Алтын башлы,
Көмеш чәчле,

Мең дә бер йәшле.

(Йолдыз)

* Вак кынадыр үзләре,

Ялтырыйдыр күзләре.

(Йолдызлар)

* Күл тулы алтын балык.

(Йолдызлар)

* Өй башында - жиз илэк.

(Йолдызлар)

* Төнлә баксам, күк тулган,

Иртән баксам, юк булган.

(Йолдызлар)

* Атайдан калган зур коштабак,

Коштабак тулы жиз кадак.

(Йолдызлар)

* Жәүһәр сиптем, жиргә төшми,

Алыйм дисәм, буюм житми.

(Йолдызлар)

* Берсе чәчә, берсе эчә, берсе үсә.

(Болыт, жир, үлән)

* Ишектән керер, түргә менеп утырыр.

(Суык)

* Аяксыз-кулсыз рәсем ясый.

(Суык)

* Аягы юк, кулы юк,

Тәрәзәгә гөл ясый.

(Суык)

* Үзе шушында, үзе беленми;

Тынга беленә, күзгә күренми.

(Җава)

* Ипи түгел, су түгел,
Авыр түгел, аз түгел,
Ансыз яшәү мөмкин түгел.
(Һава)

* Аягы юк - качадыр, канаты юк - очадыр.
(Төтен)

* Мич эчендә кара мәче.
(Төтен)

* Алтын капка ябыла,
Көмеш капка ачыла,
Мәрди бабай кычкыра,
Үлгән кеше терелә.
(Кояш чыга, ай бата, әтәч кычкыра,
кешеләр йокыдан тора)

* Тау аркылы ук аттым,
Аткан угым югалттым.
(Йолдыз атылу)

* Сыр-сыр сыры бар,
Алты төрле нуры бар,
Җиде кат күккә юлы бар.
(Салават күпере)

* Урманда урынсыз,
Кырда койрыксыз.
(Җил)

* Кулсыз-аяксыз тәрәзә кага.
(Җил)

* Аягы юк, кулы юк,
Сөйләшергә теле юк,
Кояш кебек нуры юк,
Күрергә күзе юк,
Һич җитмәгән җире юк.
(Җил)

* Үзе ямьсез ыжгыра,
Кар буранын туздыра.
(Буран)

* Йон түшәгем ертылды,
Бөтен дөнья йон булды.
(Буран)

* Котыра да үкерә,
Бөтен жирне тутыра.
(Буран)

* У-у, улыйдыр,
Йоннан бура бурыйдыр,
Койма белән урыйдыр.
(Буран)

* Кышын ята таштай,
Язын чаба аттай.
(Боз)

* Көзен туа, язын үлә.
(Боз)

* Утта янмый,
Суда батмый.
(Боз)

* Тышка куйдым - таш булды,
Өйгә керттем - су булды.
Инде нихәл итәем,
Утка куйсам - бу булды.
(Боз)

* Мамык юрган,
Кат-кат сырған,
Үзе суп-суык.
(Кар)

* Менә ята жәүһәр таш,

Алым дисәң, юк була.
(Кар)

* Элек үзе судан туды,
Хәзер үзе су тудыра;
Ак мамык кебек,
Ялтырый алмаз кебек.
(Кар)

* Ак ябалак ак киезгә ятыр.
(Кар)

* Мамык түшәгем
Жиргә түшәдем.
(Кар)

* Ак ашъяулык таптык,
Жир өстенә яптык..
(Кар)

* Канатсыз оча,
Аяксыз чаба.
Тышта өелә,
Өйдә жәелә.
(Кар)

* Ятты-ятты да елгага карап чапты.
(Кар)

* Суык булса тик ята,
Җичбер сүз дәшми,
Каты салкын кышларда да
Сабыр итә.
Яз башында көн жылынгач
Йөгәрә башлый,
Бик эсседә канатлана,
Очып китә.
(Кар)

* Чит-чите - таллык,
Уртасы - сазлык;
Керсәң - батарсың,
Чыгалмый ятарсың.
(Күл)

* Башы тауда, аягы диңгездә.
(Елга)

* Сорыйлар, кетәләр, килсәм бар да качалар.
(Яңгыр)

* Күктән килде, җиргә китте.
(Яңгыр)

* Ялт-йолт ялтырый,
Җирнең өсте калтырый,
Энҗе кебек тезелә,
Ефәк кебек сузыла.
(Яшен, яңгыр)

* Атамның бер туны бар, -
Ябынып булмый;
Эче тулы ак энҗе, -
Санап булмый.
(Күк һәм йолдызлар)

* Зур палас төбендә йомры калач.
(Күк һәм ай)

* Төнлә баксам - күк тулган,
Иртән баксам - юк булган.
(Йолдызлар)

* Мең тәңкә, уртасында бер тәңкә.
(Ай һәм йолдызлар)

* Елмый агай елмаеп боз эретә.
(Кояш)

* Шундый зур - бөтен жирне әйләндереп ала,
Шундый кечкенә - иң кечкенә ярыйка да сыя.
(Жил-давыл)

* Үзе күренми, үзе сызгыра,
Үзе бар нәрсәне пыр туздыра.
(Жил-давыл)

* Тәрәзәдән сыя, -
Ишәктән сыймый,
Сандыйка сыя,-
Салып бикләп булмый.
(Кояш нуры)

* Өй артында озын агай
Энә белән кое казый.
(Тамчы)

* Үзе туңа, өйгә керми,
Үзе жылый да жылый.
(Тамчы)

* Аяксыз-кулсыз дөп-дөп кое казый.
(Тамчы)

* Үзе туңа, үзе керми,
Үзе елый да елый.
(Кәрнизгә каткан боз сөнгесе)

* Өй артында ак тана
Мөгезем бар дип мактана.
(Боз сөнгесе)

* Тәнсез тора, телсез сөйләшә,
Һичкем аны күрми, һәркем аны ишетә.
(Кайтаваз)

* Сөйләгәнне үзеңә кайтара. Ул нәрсә?
(Яңгыравык, кайтаваз)

* Бабай килгән сагынып,
Ак чикмәнен ябынып.
(Кыш килү)

* Ала сыер ятып кала,
Ак сыер торып китә.
(Яз)

* Ак сыер - торыйк, ди,
Кара сыер - ятыйк, ди.
(Яз көне кар белән жир)

* Кигән киemenең бизәге
Бөтен дөнъяны ямьгә бизәде.
(Жәй)

* Аты юк, тәртәсе юк,
Көне-төне бара, юлы кала.
(Елга, чишмә)

* Аты бара, тәртәсе кала.
(Елга белән яр)

* Уты юк, төтене бар.
(Томан)

* Көн туганчы көн итә,
Үлән башын су итә.
(Томан)

* Тау куенында анасы,
Чыгып кача баласы.
(Чишмә)

* Төнлә тәрәзәсе бикләнә,
Көндөз ачыла.
(Бәке)

Сыр-сыр сыргалак,
Уртасында бер табак.
(Бәке)

* Торналар торып китте,
Агыйдел агып калды.
(Боз китү, елга ачылу)

* Кара куйның тиресен әйләндереп капладым.
(Игенчелек)

* Диңгез түгел - дулкынлана.
(Иген кыры)

Агачлар, куаклар, үсемлекләр

* Язын ямь бирә,
Жәй салкын бирә,
Көзен тәм бирә,
Кышын тун бирә.
(Урман)

* Жәй киенә, кыш чишенеп ташлый.
(Урман)

* Төбе бер, башы мең.
(Агач)

* Яз килсә - киенә,
Көз килсә - чишенә.
(Агач)

* Жәй дә егет, кыш та егет,
Картайганы юк, гел егет.
(Чыршы, нарат)

* Бәләкәй генә бер чүлмәк,
Авызы-жәе күренми.
Ничек кенә йөртсәң дә,
Ашы һичбер түгелми.
(Чикләвек)

* Утта яна,
Суда батмый.
(Агач)

* Кайчысыз киселә,
Жепсез тегелә.
(Яфрак)

* Язын дөнъяга килә,
Көзен саргаеп үлә.
(Яфрак)

* Үзе аяксыз-кулсыз,
Сикерә дә төшә, сикерә дә төшә.
(Яфрак)

* Иелә, бөгелә,
Ак мамыгы түгелә,
Кара күзе күренә.
(Шомырт)

* Нинди агач жылсез шаулый?
(Усак)

* Аягы алтмыш,
Кулы җитмеш,
Бите мең бер йөз җитмеш.
(Тирәк)

* Жәй дә, кыш та бер төстә.
(Чыршы)

* Жәй дә, кыш та, яз да, көз дә
Чәчәк ата бер төстә.
(Чыршы)

* Яфрак та түгел,
Ботак та түгел,
Үзе агачта үсә.
(Агач кайрысы)

* Эчен ашыйлар,
Тышын ташыйлар.
(Чикләвек)

* Кат-кат,
Катлы сарай эчендә
Падишаның бер кызы бар,
Бикле сарай эчендә.
(Чикләвек)

* Бәләкәй генә бер чүлмәк,
Авызы, жөе күренми,
Ничек кенә йөртсәң дә,
Ашы мичтә түгелми.
(Чикләвек)

* Ак яулыктар ябынган,
Ал кыналар ягынган;
Кулым сузсам - тешләп алды,
Шул кадәрле сагынган.
(Гөлҗимеш)

* Бабай мескен картайган,
Эшләпәсе янтайган.
(Көнбагыш)

* Гәүдәсе нәзек булса да,
Бик зур чалма чорнаган.
(Көнбагыш)

* Озын буйлы, зәңгәр күзле.
(Житен)

* Аягында кара ката,
Тәпиендә кызыл оек,
Яшел күлмәкле, ак яулыклы.
(Карабодай)

* Бер үлән бар чокырда,
Аны таний сукур да.
(Кычыткан)

* Кыйнамый, сукмый, үзе елата.

(Кычыткан)

* Жаны булмаса да, гомер итә.

(Үсемлек)

* Язын дөньяга килә,

Көзен саргаеп үлә.

(Яфрак)

* Аягы суда, башы көндә.

(Төнбоек)

* Олысы да, кечесе дә эшләпә кигән.

(Гөмбә)

Кошлар, бөжәкләр, жәнлекләр, йорт хайваннары

* Ала чапан киенгән,
Мал суйганга сөөнгән,
Шунда төшөп йөгөргән.

(Саескан)

* Савытыннан сабы озын.

(Саескан)

* Кечкенә генә берәү,
Артында озын терәү.

(Саескан)

* Аягы кулдан югары,
Сикерә талдан югары;
Ни кош түгел, ни корт түгел,
Тезе билдән югары.

(Чикерткә)

* Кырда кара казаным кайный.
(Кырмыска оясы)

* Жаны бар да каны юк,
Йөк тартырлык хәле юк.
(Чебен)

* Колга башында бер өй,
Кунагым тәрәзәсеннән йөри.
(Сьерчык оясы һәм сьерчык)

* Колга башында йорты,
Эчендә аның жырчы.
(Сьерчык)

* Бер кошым бар: тынмый,
Агачка оя кормый;
Ое - жирдә,
Жыры - күктә.
(Тургай)

* Кулы юк, балчык ташый,
Балтасы юк, өй ясый.
(Карлыгач)

* Гөлдер-гөлдер гөл итекле,
Гөлкәй кызыл читекле.
(Күтәрчен)

* Жәй такылдый бу чүкөч,
Кыш такылдый бу чүкөч.
Ничек чыдый бу чүкөч?
(Тукран)

* Агач башында бәйле букча.
(Кош оясы)

* Бер жәнлек үзенә тарта,
Берсе читкә ыргыта.
(Тавык)

* Сакаллы килеш туа, берәү дә гаҗәпләнми.
(Кәҗә)

* Кабара, кабара, кабара күк,
Кабарып пешкән икмәк күк;
Шыгай улы кунак күк,
Киенеп чыккан кияү күк.
(Күркә)

* Тимерче дә түгел,
Балта остасы да түгел,
Үзе авылда беренче эшче.
(Ат)

Калын арка,
Тарта да тарта,
Ул тарткан саен табыш арта.
(Ат)

* Дүрттер аның аягы,
Түбәсендә колагы;
Илдән-илгә житкерер,
Таштан каты тоягы.
(Ат)

* Койрыгы салпы,
Ике колагы кайчы,
Аны белмәгәннең сыртына -
каеш камчы.
(Ат)

* Безнең өч дусыбыз бар:
Берсе ашата,
Икенчесе эчертә,
Өченчесе йорт саклый.
(Ат, сыер, эт)

* Үлән ашый, май ташый.
(Сыер)

* Койрыгыннан мөгезе озын.
(Кәжә)

* Сакаллы килеш туа,
Берәү дә гажәпләнми.
(Кәжә)

* Сакалы бар, акылы юк.
(Кәжә)

* Ни, сакаллы булып, карт түгел,
Ни, мөгезле булып, үгез түгел,
Ни, мамыклы булып, кош түгел,
Ни, үзе юкә суйса да, чабата ясамый.
(Кәжә)

* Бар бездә сакаллы бер түрә,
Бакчалары күп аның, -
Берсенән чыга, берсенә керә.
(Кәжә)

* Юк үзенең әдәбе,
Маңгаенда сәнәге,
Көөлып йөри сәдәбе.
(Кәжә)

* Бәләкәй генә буйлы,
Әйләндереп кигән тунлы.
(Сарык)

* Ашата, туендыра,
Жылыта, киендерә,
Кешене сөөндерә.
(Сарык)

* Кечкенә генә татар,
Язын тунын сатар.
(Сарык)

* Ачмаган сандык эчендә текмәгән туным ята.
(Сарык бәрәне)

* Ияре дә, дугасы да үзендә.
(Дөя)

* Бүре түгел - көрән,
Куян түгел - озын колаклы,
Ат түгел - тояклы.
(Ишәк)

* Төрән танау жир сөрә.
(Дуңгыз)

* Мыр-мыр мырлысы, бик каты икән борнысы.
(Дуңгыз)

* Кешенең дустаны, йортның сакчысы.
(Эт)

* Сакбаем теле саынып төшсә дә, койрыгы югары.
(Эт)

* Йөгерә-йөгерә дә балта сабы өстенә утыра.
(Эт)

* Мыегы бар, сакалы юк,
Туны бар, чапаны юк;
Файдасы өйдә булгач,
Яланга сәфәре юк.
(Мәче)

* Үзе мич башында,
Үзе тун ябынып йоклый.
(Мәче)

* Берсе өйне саклай,
Берсе тышны саклай,
Үзләре бер-берсенә кан дошманы.
(Мәче һәм эт)

* Сөяк авыз, ит сакал.
(Этәч)

* Башы тарак, койрыгы урак.
(Өтәч)

! * Йөгерде-йөгерде,
Жиренә житкәч утырды.
(Тавык)

* Канаты бар,
Аягы бар, -
Йөзә алмый.
(Тавык)

* Кечкенә генә кодача,
Итәкләрен җил ача.
(Тавык)

* Безнең киленнең кырык итәге,
Урамга чыкса, җил кайтара.
(Тавык)

* Яшел палас өстендә сары йомгак тәгәри.
(Каз бәбкәсе)

* Йомры, йомшак сары йомгак
Йөгереп йөри чирәмдә.
(Чеби)

* Йон йомгагым - бөдерә,
Су күрдеме - йөгәрә.
(Үрдәк бәбкәсе)

* Суда юынып алды,
Өсте коры калды.
(Каз)

* Суда йөзә,
Күктә оча,
Җирдә йөри.
Ит белән сыйлый.
(Каз)

* Су төбенә төшә,
Чыланмыйча чыга.
(Үрдәк)

* Кырда йөрсә - кыр киеге,
Суда йөзсә - су киеге.
(Үрдәк)

* Мыегы бар, сакалы юк,
Туны бар, чапаны юк;
Файдасы өйдә булгач,
Яланга сәфәре юк.
(Мәче)

! * Аягын-башын яшерә таш күлмәге эченә.
(Ташбака)

* Жәйнең буге бал жыя,
Кышның буге хәл жыя.
(Бал корты)

* Тимәгәнгә тимим,
Тигәнне җавапсыз калдырмыйм.
(Бал корты)

* Канаты бар, каны юк.
(Күбәләк)

! * Кем үз өясы өстендә йөри?
(Әкәм-төкәм)

* Күрер-күрмәс күзләре,
Челтәр бәйли үзләре;
Челтәрләре түгәрәк;
Эшли алар үрмәләп.
(Үрмәкүч, пәрәвез)

Яшелчә, җиләк-җимеш

* Үскәндә яфрагын ашыйлар,
Үсеп җиткәч, тамырын ашыйлар.
(Суган)

* Ачыдыр теле, кыллыдыр төбе.
(Суган)

* Кечкенә генә сары карт,-
Кигән туны тугыз кат.
(Суган)

* Үзем туныйм, үзем елыйм да елыйм.
(Суган)

* Бер кисмәктә мең егет.
(Кыяр)

* Тәрәзәсе юк, ишеге юк,
Эче тулы халык.
(Кыяр)

* Кечкенә генә йорт,
Эче тулы корт.
(Кыяр)

* Ишеге-тәрәзәсе юк,
Өй эче тулы кунаклар.
(Кыяр)

* Җир астында алтын казык.
(Кишер)

* Кызыл кызы җир эчендә,
Чәчләре җир өстендә.
(Кишер)

* Үзе кызыл, үзе буямаган.

(Кишер)

* Кызыл кызы жир өстендә,

Чәчләре жир өстендә.

(Кишер)

* Үзе - бер бөртөк, эче - мең бөртөк,

Башы - жирдә, койрыгы - коймада.

(Кабак)

* Бер күтәрәм йорт,

Эче тулы яссы корт.

(Кабак)

* Келәте бар, малы юк,

Баласының саны юк.

(Кабак)

* Эсселәгән саен,

Кат-кат тун кия.

(Кәбестә)

* Утыра бер ак чүлмәк,

Өстенә кигән йөз күлмәк.

(Кәбестә)

* Аяксыз-кулсыз, мең кат кигән.

(Кәбестә)

* Үзе шардай, эче кандай, тәме балдай.

(Карбыз)

* Эче кызыл шикәрле,

Тышы яшел бәрхетле.

(Карбыз)

* Яшел сарай эчендә

Кызыл бояр утыра.

(Карбыз)

* Үзе кып-кызыл,
Кулмәге ям-яшел.
(Карбыз)

* Жир астында жиз бүкән, -
Ул ни икән?
(Бәрәңге)

* Чәчәге агачында,
Алмасы тамырында.
(Бәрәңге)

* Төбе алмалы,
Башы чалмалы.
(Бәрәңге)

* Жир астында жиз бүкән.
(Торма)

* Түгәрәк кенә кызыл йорт,
Эче тулы корт.
(Помидор)

* Түгәрәк - ай түгел,
Сары - май түгел,
Койрыгы бар - тычкан түгел.
(Шалкан)

* Жир астында картыгыз,
Сакалыннан тартыгыз.
(Шалкан)

* Гәүдәсе бар - жаны юк,
Үзе эшләпә кигән - башы юк.
(Гөмбә)

* Бикле келәт эчендә кара ком.
(Мәк)

* Бер ботак,
Бер ботакта бер мең борчак.
(Мәк)

* Таяк,
Таяк өстендә маяк;
Маяк өстендә кибет,
Кибет эчендә дүрт мең егет.
(Мәк)

Кыргый хайваннар, жәнлекләр, киек-кош

* Сорыдыр төсе,
Үткендер теше,
Урманда йөри,
Сарыклар эзли.
(Бүре)

* Асрамый да умарта,
Балны бик-бик ярата.
Кышын сөя йокыны,
Язгача тормый ята.
(Аю)

* Жәен урманга патша,
Кышын кардан да аста.
(Аю)

* Урманнан чыгар, корсак асты чуар;
Койрыгы сырлы, хәйләсе күптөрле.
(Төлке)

* Нечкә билле, көлтә койрыклы.
(Төлке)

* Әдәпле генә кодача
Тавыкларны ярата.
(Төлке)

* Бер йомгакта мең энә,
Сиңа тими, син тимә.
(Керпе)

* Яланда энәле йомгак ятыр.
(Керпе)

* Энәләре үзе белән йөри,
Үзе тегә белми.
(Керпе)

* Өстенә шау энәле күлмәк кия,
Шулай да аны әнисе “йомшагым” дип сөя.
(Керпе)

* Йомры-йомры туп кебек,
Бөтен тәне шырт кебек.
(Керпе)

* Бәләкәй генә карчык,
Тәне тулы шырпы.
(Керпе)

* Әлем, әлем, әлем күк,
Бөгәрләнгән мәче күк;
Аны кеше тоталмый,
Тәпиләрен күралмый.
(Керпе)

* Жиз камчысың тотып булмый,
Жиз атына утырып булмый.
(Елан һәм бүре)

* Энә бара хан,
Авызы-борыны кан.
(Бүре)

* Жәен соры, кышын ак,
Аңа шулай яхшырак.
(Куян)

* Урманнан чыгар, үзе чабар.
(Куян)

* Әйтим бер йомак:
Жәен соры, кышын ак,
Төймә койрык, шеш колак.
(Куян)

* Аягын-башын яшерә
Таш күлмәге эченә.
(Ташбака)

* Озын эчәк,
Бер очы төенчек.
(Елан)

* Югары менә чылбырсыз,
Түбән төшә баскычсыз,
Өйләр сала балтасыз.
(Кош)

* Төнлә йөрергә ярата,
Көндөз йөрми, йокыга ята.
(Ярканат)

* Ияре дә, дугасы да үзендә.
(Дөя)

* Чылт-чылт күзле,
Адәм төсле йөзле,
Үчекләшер үзе,
Ходайның боерыгы,
Бардыр койрыгы.
(Маймыл)

* Жәй буге акыл сата,
Кышын боз булып ката.
(Бака)

* Кош түгел, оча,
Ябалактан курка,
Чикләвекне ярата,
Сызгырса, урманны яңрата.
(Тиен)

* Жир астында жирән атым,
Яр астында бурлы атым.
(Тычкан, балык)

* Койрыгы озын,
Үзе кыска,
Мәчедән курка.
(Тычкан)

* Кечкенә генә йомры шар,
Аннан явыз нәрсә бар?
(Тычкан)

* Эргәдәдер өйләре,
Бал-май ашар үзләре,
Елт-елт итәр күзләре.
(Тычкан)

* Койрыгы бар - бутый алмый,
Аягы бар - йөри алмый.
(Ярканат)

* Канаты бар - очмыйдыр,
Күккә карамыйдыр,
Аяклары юк - йөридер,
Жирдә тормыйдыр,
Кешеләрне белмидер.
(Балык)

* Канаты бар - очалмый,
Күккә таба карамый,
Йолдызларны да санамый,
Коры жирдә торалмый.
(Балык)

* Башы бар, чәче юк,
Күзе бар, кашы юк.
Авызы бар, теле юк.
Гәүдәсе бар, муены юк,
Суыкта туңмый,
Эсседә көйми,
Аягы юк, үзе йөри.
(Балык)

* Яр астыннан яу уза, -
Кылычлы да мылтыклы.
(Балык)

* Урманнан чыгар,
Койрык асты чуар,
Түше белән шуар,
Кеше күрсә - куар,
Алты аяклы,
Алтын сыртлы.
(Елан)

Йорт, каралты-кура, өй жиһазлары,
эш кораллары, савыт-саба, ашау-эчү,
ризыклар, киём-салым, транспорт
чаралары

* Түбән өйдә дүрт бүре,
Дүртесе дә күк бүре.
(Өй нигезе, почмаклары)

* Йомрыдыр тыштан,
Эчке ягы ешкан,
Осталар шулай кушкан.
(Стена бүрәнәсе)

* Тышта санадым - сигез,
Өйдә санадым - дүрт.
(Өй почмаклары)

* Ишектән кERGән дә сузылып яткан.
(Идән)

* Гәүдәсе өйдә,
Башы тышта.
(Матча)

* Атасы аркылы яткан,
Балалары буй яткан.
(Түшәм)

* Бер патша мең патшаны баш идергән.
(Ишек)

* Кулын бирә,
Кулың кысмый.
(Ишек тоткасы)

* Аяксыз-кулсыз өй саклый.
(Йозак)

* Кечкенә генә эт,
Өрми дә, жибәрми дә.
(Йозак)

* Йорт каравылчысы - бөкере карчык.
(Йозак)

* Эт түгел - өрми,
Кеше түгел - йөрми,
Өйгә кеше кертми.
(Йозак)

* Юаш ятар,
Дәшми тотар.
(Капкын)

* Акылы юк, ә хәйләкәр.
(Капкын, тозак)

* Берсе: "Акны яратам", - ди,
Берсе: "Караны яратам", - ди,
Өченчесе: "Миңа икесе дә бер", - ди.
(Чана, арба, ат)

* Ишекле-түрле йөри, эләккәнне сөйри.
(Себерке)

* Бәләкәй генә углан
Биленә каеш буган.
(Себерке)

* Бәләкәй генә бичура
Билен буып утыра.
(Себерке)

* Йөз дә бер агай бергә торалар.
(Себерке)

* Мең туган бер каеш буган.
(Себерке)

* Яшел күлмәк кигән,
Билен буган,
Ишекле-түрле йөгәрә.
(Себерке)

* Жәй булса, ябылмый; кыш булса, ачылмый.
(Тәрәзә)

* Ике туган караша,
Килә алмый янәшә.
(Тәрәзәләр)

* Өй түрендө дүрт табак,
Дүртесе дә күк табак.
(Тәрәзәләр)

* Өй тирәли ак тавык.
(Тәрәзә пәрдәсе)

* Дүрт кешегә бер эшләпә.
(Өстәл)

* Бер кешедә дүрт аяк,
Дүртесе дә пар аяк.
(Өстәл)

* Бер башлы, дүрт аяклы,
Алай да күтәрмичә йөрми.
(Өстәл)

* Аягы бар, кулы юк,
Аркасы бар, түше юк.
(Урындык)

* Үзе түгәрәк, утыны түрдәрәк, эче тулы күзәнәк;
Әчкелтем дә төчкелтем, бар нәрсәдән дә кадерлерәк.
(Икмәк)

* Сыек булса да су түгел,
Ак булса да карт түгел,
Йомшак булса да йон түгел.
(Сөт)

* Су түгел - сыек,
Кар түгел - ак.
(Сөт)

* Кисмәк таптым кыршаусыз,
Ул да булды капкачсыз.
(Йомырка)

* Бер кисмәктә ике төрле бал.
(Йомырка)

* Бер чүлмәктә ике төрле май.
(Йомырка)

* Бәләкәй генә ак келәт,
Эче тулы сары май.
(Йомырка)

* Эче сары, тышы ак,
Ул ни булыр? - Әйтеп бак!
(Йомырка)

* Ак толып жөйсез генә тегелгән.
(Йомырка)

* Үзе киём, үзе тун,
Үзе тегелмәгән.
(Сарык тиресе)

* Үзе жансыз,
Көн бара, төн бара,
Бер карыш жир бара.
(Сәгать)

* Гел йөрим дип мактана,
Бер урында таптана.
(Сәгать)

* Башы бер, күзе уника.
(Сәгать)

* Атламый - йөри.
(Сәгать)

* Аяксыз йөри,
Кулсыз күрсәтә.
(Сәгать)

Аягы юк - йөри,
Авызы юк - сөйли,
Иртәсен дә, кичен дә

Ҡаман да үз эшендә.

(Сәгать)

* Көн-төн йөри,

Урыныннан китә алмый.

(Сәгать)

* Ай түгел, көн түгел,

Үзе вакытны белдерә.

(Сәгать)

* Ап-ак йөзле,

Унике күзле,

Ике телле,

Өйрәтә һәркемне.

(Сәгать)

* Ашамый-эчми.

Көне-төне эшли.

(Сәгать)

* Җансыз җанлыны уята.

(Будильник сәгать)

* Ач булса - ята, тук булса - торып утыра.

(Капчык)

* Кечкенә генә кыз бала

Йөрәгенә ут сала.

(Самавыр)

* Башы да тишек,

Төбе дә тишек,

Уртасында ут,

Читендә су.

(Самавыр)

* Эчендә су да бар, ут та бар,

Ул үзе һәр йортта бар.

(Самавыр)

* Карынында - ут,
Корсагында - су,
Башында - төпсез эшләнә,
Менә дөнъя нишләрә.

(Самавыр)

* Бәләкәй генә ак тана .
Борыным бар дип мактана.

(Чәйнек)

* Эче куыш, тышы таш,
Түбәтәе орчыкбаш.

(Чәйнек)

* Эче кайнар,
Борыныннан агар,
Бер кулы бар, -
Ул да аркасында.

(Чәйнек)

* Шар чаклы күзе бар,
Йодрык чаклы үзе бар.

(Чынаяк)

* Табышмагымның табы кара,
Тапмаганның йөзе кара.

(Таба)

* Бәләкәй генә тай,
Төбә чеп-чи май.

(Таба)

* Авызы юк, тешле.

(Пычкы)

* Аягы юк, кулы бар,
Авызы юк, теше бар,
Таш тегермән булмаса да,
Ярма ярыр эше бар.

(Пычкы)

* Жырлый-жырлый әйбер кисә,
Әйтеп бирче, бу нәрсә?
(Пычкы)

* Тиз ашый, вак чәйни,
Үзе йотмый, башкага бирми.
(Пычкы)

* Әләктергеч, каптыргыч,
Мичтән бәләш тарттыргыч.
(Табагач)

* Табышмак әйтәм тап:
Коймаклы табаны кап.
(Табагач)

* Өй эчендә түгәрәк күл.
(Тәлинкә)

* Үзе бер дә ашамый,
Ашаганда бушамый.
(Кашык)

* Ашаганда бик кирәк,
Ашамаганда ник кирәк?
(Кашык)

* Үрдәк чума китәр,
Койрыгы чыга китәр.
(Чүмеч)

* Башы суда, койрыгы чөйдә.
(Чүмеч)

* Бер саплы да бер төпле,
Үзе куыш.
(Чүмеч)

* Аркасы бар, эче юк,
Муены бар, башы юк.
(Чүмеч)

* Үзе йомры, үзендә су тора.
(Чиләк)

* Ике агай-эне су коенырга баралар.
(Ике чиләк белән суга бару)

* Ике туган суга бара,
Берсен-берсе уза бара.
(Чиләкләр)

* Ике агай су коена:
Берсе чума, берсе көтеп тора.
(Чиләкләр)

* Кырык төштән билән буган,
Утыз чиләк аш ашый.
(Кисмәк)

* Борыны борсак,
Карыны корсак,
Жәяү дә йөрмәс,
Тик тә тормас.
(Комган)

* Гармун кебек сырлы ул,
Мич шикелле жылы ул.
(Жылыткыч батарея)

* Багана яна, күмере-көле юк.
(Шәм)

* Караңгы өйдә ак кына бер кыз,
Авызы тулы балавыз, -
Борынын сөртсәң, ялт итә.
(Шәм)

* Сыңар күзле ябалак
Төне бue ялтырый.
(Шәм)

* Өстөлемдө бер гөмбө,
Яктыртып тора төнлө.
(Өстөл лампасы)

* Үзе яна - яндырмый.
(Электр лампасы)

* Төймөсө челт итө,
Үзе гөлт итө.
(Электр лампасы)

* Гәүдәсө өйдө,
Муены тышта.
(Мич һәм моржа)

* Үзе ак күлмәк кигән,
Башы түшәмгә тигән,
Аягы жиргә тигән.
(Мич)

* Үзе өйдө, чәче урамда.
(Мич, төтен)

* Өй эчендә базым бар,
Баз эчендә бозым бар,
Керер идем, сыялмыйм,
Бозларында шуалмыйм.
(Суыткыч)

* Кечкенә генә өй,
Эче тулы көй.
(Магнитофон)

* Үзе сөйли, үзе жырлый,
Ә үзенең теле юк.
(Радиоалгыч)

* Бер көзгегә дөнья сыйган.
(Телевизор)

* Бер пыяла эчендә мең кеше.
(Телевизор)

* Ак ашъяулык яптык,
Эченә бактык.
Бер минутта кышын да таптык,
Язын да таптык.
(Телевизор экраны)

* Тирән күлдә балык юк.
(Кое)

* Сыңар аяк бер торна
Коега сузылып су эчә.
(Коедан су алу)

* Ике туган суга бара,
Берсен-берсе уза бара.
(Ике чиләк белән суга бару)

* Өйдән чыкканда жип-жиңел булалар,
Өйгә кергәндә, мөлдерәп тулалар;
Парлашып-жырлашып баралар,
Елашып, ыңгырашып кайталар.
(Сусыз һәм сулы чиләкләр)

* Сыңар аяк саескан
Суга төшеп су эчкән.
(Чүмеч)

* Аттан биек, эттән тәбәнәк.
(Ияр)

* Алты аяклы, ике куллы,
Ике башлы, бер койрыклы.
(Жайдак(атка атланган кеше))

* Бер авызлы, мең күзле.
(Иләк)

* Үзе яңа, үзе тишек.

(Илэк)

* Урманга барып бөктем,

Өйгә кайтып тектем,

Уртасында иһа-һай.

(Илэк)

* Урманда бөгелгән,

Өйдә тегелгән,

Өр-яңа савыт, -

Төбө тишелгән.

(Илэк)

* Болытсыз көнне яңгыр ява.

(Оя иләү)

* Озын идем - киселдем,

Юан идем - ярылдым,

Инде утка тарыдым.

(Утын)

* Дәшми ятар, дәшми тотар.

(Капкын)

* Чәчен-башын туздырган,

Атасыннан уздырган.

(Пумала)

* Мич артында картыгыз,

Сакалыннан тартыгыз.

(Пумала)

* Урманнан килгән,

Яшел күлмәген кигән;

Уңга-сулга селтәли,

Кешеләрне шелтәли.

(Мунча себеркесе)

* Армый-талмый, ат артыннан калмый.
(Арба)

* Бар бер чана,
Утырасы юк, бассан - үзе чаба.
(Чаңгы)

* Жәй буе ял итәрләр,
Кыш тәпиләп китәрләр.
(Чаңгы)

* Күзе дә юк, колагы да юк;
Үзе сукурны житәкли.
(Таяк)

* Атласам - атлый,
Туктасам - туктый,
Барып керсәм өйгә,
Сөялә дә тик тора.
(Таяк)

* Бер түгәрәктә дүрт тишек.
(Төймә)

* Үзе бара, эзе юк, маңгаенда күзе юк.
(Көймә)

* Миннән ничаклы алсалар.
Шулкадәр зурая барам.
(Чокыр казу)

* Үзе бер дә ашамый, ашаганда бушамый.
(Кашык)

* Ике оч, ике балдак,
Уртасында бер кадак.
(Кайчы)

* Ике кулча, уртасында бер төймә.
(Кайчы)

* Жиңги куш бармагын ачса,
Абзый авызын ача,
Жиңги йомса - йома.
(Кайчы)

* Агасы турый, энесе ялгый.
(Кайчы һәм энә)

* Килеп керде бер кеше, маңгаенда бер күзе.
(Энә)

* Бөтен дөньяны киендерә, үзе ялангач.
(Энә, жеп)

* Үзе бер карыш,
Сакалы биш карыш.
(Энә, жеп)

* Тимер тычкан, сүс койрык.
(Энә, жеп)

* Койрыгы - башында,
Колагы - күзендә.
(Энә, жеп)

* Тек-тек итәр,
Текмештән китәр.
(Тегү машинасы)

* Ай киттем, ел киттем,
Инә буе жир киттем.
(Тегү)

* Ялгыз гына ашалмый,
Аннан башка аш бармый.
(Тоз)

* Читтән карасам - аклы,
Татып карасам - татлы.
(Шикәр)

* Икесе дә ак, икесе дә вак,
Аерыйм дисәң - кап.
(Тоз һәм шикәр комы)

* Бәләкәй генә оя, житмеш биш кеше сыя.
(Шырпы кабы)

* Бер өйдә житмеш кеше, -
Барысы да чалмалы.
(Каплы шырпы)

* Каравыл өендә алтмыш янгынчы.
(Каплы шырпы)

* Күрергә күркәм,
Тотарга куркам.
(Ут)

* Нәрсә ашый авызсыз?
(Ут)

* Ашатсаң - яши,
Эчертсәң - үлә.
(Ут)

* Ялт-йолт итәр,
Ялмап китәр.
(Ут)

* Аягы юк, кулы юк,
Тиз йөгерә, тиз жиңә.
(Ут)

* Өй түбәсендә кызыл әтәч кычкыра.
(Янгын)

* Мич эчендә кара мәче.
(Төтен)

* Йөгереп чыга, жылгә оча.
(Төтен)

* Аягы юк - качадыр,
Канаты юк - очадыр.
(Төтен)

* Өй башында аю тузан туздыра.
(Төтен)

* Син аны тота барасың, ул синнән кача бара.
(Акча)

* Күзе юк, тезе юк,
Йөрмәгән жире юк,
Кермәгән кулы юк.
(Акча)

* Сырлы-сырлы, сырлы ул,
Безнең белән җырлый ул.
(Гармун)

* Телләре бар - сөйләми,
Көйләре бар - теләмәсә, көйләми.
(Гармун)

* Тәне җыерчыклы, күзе юк,
Үзе телле, ләкин сүзе юк;
Бармагы күп тә, аз да,
Кызыга аңа яшь тә, карт та,
Егет тә, кыз да.
(Гармун)

* Сары сандык сатып алдым, -
Үзе нәни генә,
Төрле тавышка җырлый белә.
(Скрипка)

* Авызы бар - теле юк,
Тавышы бар - сүзе юк.
(Курай)

* Авызы юк - кычкыра,
Теле юк - чакыра.
(Быргы)

* Жебенә тисәң - елаган,
Колагын тотсаң - чыңлаган;
Өстендә бар эчәге,
Астында бар түшәге.
(Думбра)

* Бер чокырда мең чокыр.
(Уймак)

* Үзе бер, күзе мең.
(Уймак)

* Алтын башлы, көмеш күзле.
(Уймак)

* Гәүдәсеннән койрыгы озын.
(Камчы)

* Бара-бара, эзе юк; кисә-кисә, каны юк.
(Көймә; ишкәк ишү)

* Авызы юк, теше бар,
Ашаганын йоталмый,
Кулы белән тоталмый.
(Пычкы)

* Авызы - йон, борыны - бармакча.
(Йон бияләй)

* Ычкайчан да ул кешедән калмыйдыр,
Һәм кеше дә аннан үзе калмыйдыр.
(Киём)

* Жиңе бар - күлмәк түгел,
Бавы бар - алъяпкыч түгел.
(Халат)

* Биле бормалы,
Чите укалы,
Үзе бәһалә.
(Камзул)

* Баш-аяксыз - буе бар,
Гәүдәсе юк - кулы бар.
(Күлмәк)

* Бер ягы кыр, бер ягы урман.
(Тун)

* Тәкә тунын салдырдым,
Шуны үзем ябындым.
(Тун)

* Аеры ике, төбе бер.
(Чалбар)

*Ике тавык бер төптә,
Аерылмыйлар бөртектә.
(Чалбар)

* Бер кеше ике юлдан бара.
(Чалбар)

* Алды да койрык,
Арты да койрык.
(Шарф)

* Кара тавык кар ера.
(Киеш итек)

* Жәй көне чоланда ята,
Кыш көне бездән калмый.
(Киеш итек)

* Башы бар - мие юк,
Биле бар - бавы юк,
Гәүдәсе бар - эче юк.
(Итек)

* Башы бар, авызы юк,
Жылысы бар, миче юк.
(Итек)

* Ике агай тездән,
Калышмыйлар бездән.
(Пар итек)

* Биш агайга бер күлмәк.
(Йон бияләй)

* Эче мамык, тышы кабык.
(Тире бияләй)

* Бер агачта биш тармак,
Тармагы саен бармак.
(Пирчәткә)

* Жәеп тотсаң - табактай,
Жыеп тотсаң - таяктай.
(Кулчатыр(Зонтик))

* Өстән су ага,
Астан кеше бара.
(Зонтик)

* Тамчылары ялтырый,
Тамалмыйча калтырый.
(Алка)

* Аяксыз-кулсыз күлмәк кияр.
(Мендәр)

* Кызу табанлы чана, -

Ат жигелмэгэн аңа, -
Бер чигенә, бер бара,
Юлы шомарып кала.
(Үтүк)

* Кораб йөзә килә,
Күлне көйдерә килә.
(Үтүк)

* Тимер төкә боз шуа.
(Үтүк)

* Колагы бар, башы юк,
Ашамаган ашы юк.
(Миски)

* Үземне пешерәләр - ашамыйлар.
(Сөяк)

* Кайчысыз киселә, жепсез тегелә.
(Пилмән ясау)

* Әйләнгән саен калыная.
(Йомгак)

* Койрыгыннан тартсаң, эчәге чыгып бетә.
(Йомгак)

* Бөләкәй генә әби
Йөгерә-йөгерә йон жыяр.
(Орчык)

* Йөгерә-йөгерә йөк жыяр.
(Орчык)

* Үзе йөри - атламый.
Өерелүдән туктамый.
(Орчык)

* Бер әйләнсә һаман әйләнә,
Әйләнгән саен байый һәм калыная.
(Орчык)

* Дүрт татар читән үрә,
Берсе арада йөри.
(Оек-бияләй бәйләү)

* Ун оста, биш бармак
Арканнан бура бурыйлар.
(Оек-бияләй бәйләү)

* Биш агай бер-берсен тота алмыйлар.
(Оек-бияләй бәйләү)

* Кечкенә генә үзе,
Маңгаенда күзе,
Күрсә, онытмый үзе.
(Фотоаппарат)

* Кешесе бар, җаны юк.
(Фоторәсем)

* Үзе миңа карап тора,
Үзе мине күрми.
(Фоторәсем)

* Үзе сукур, кешегә юл күрсәтергә оста.
(Компас)

* Сөйләп бирә тел белән,
Сүзе китә юл белән, -
Юлы агач башында.
(Телефон)

* Үзе монда утыра,
Сүзне тегендә тутыра.
(Телефон)

* Колагы юк - ишетә,

Авызы юк - сөйли.
(Телефон һәм радио)

* Акылы бар, жаны юк.
(Үлчәү)

* Күрергә күзе юк,
Сөйләргә теле юк,
Үзе саний.
(Үлчәү)

* Үзе күрми, кешегә күрсәтә,
Үзе өйрәнми, кешегә өйрәтә.
(Үлчәү)

* Ике аяклы үгез,
Маңгаенда куш мөгез.
(Велосипед)

* Арбасы бар, аты юк,
Тәртә-мазар заты юк;
Тоткасына кулың тисә,
Атны да узып китә.
(Автомобиль)

* Тавышлана - жыл түгел,
Канаты бар - кош түгел;
Һавада оча,
Болытлар коча.
(Самолет)

* Канаты бар, йоны юк;
Үзе бара, юлы юк.
(Самолет)

* Аккош оча,
Әзе кала,
Үзе китеп югала.
(Самолет)

* Кош та түгел, ат та түгел,
Үзе оча, йөк ташый.
(Самолет)

* Кешеләрне очырта,
Үзе кошка охшамый;
Зонтик кебек жәелсә дә,
Жил-яңгырдан сакламый.
(Парашют)

* Баш очымда чатырым,
Очтым алты чакырым,
Очып төшкәч кайтырым.
(Парашют)

* Тигез җирдән киталмый,
Үргә таба меналмый,
Түбән таба тукталмый.
(Туп)

* Йөгәрә белми, сикерә белә.
(Туп)

* Жәй буге сикерә,
Кыш буге тик тора.
(Уенчык туп)

* Үзе кеп-кечкенә,
Үзе миннән биек сикерә.
(Уенчык туп)

* Миннән бик күп тәбәнәк,
Үзе йөри тәгәрәп.
(Туп)

* Күтәрәп җиргә бәрдем,
Күктән тотып алдым.
(Туп)

* Минем белән уйныйлар,

Кулларыннан куймыйлар,
Иркәлиләр, сөяләр,
Йокла, иркәм, дияләр.
Үсә төшкәч, балалар
Мине онытып калалар.
(*Курчак*)

* Барасың, барасың,
Башына чыгалмыйсың.
(*Юл*)

* Алда да бар, артта да бар,
Борылган да сырылган,
Озын булып сузылган.
(*Юл*)

* Тап табышмак: табага ябышмак.
(*Коймак пешерү*)

* Аягы йөрми, таягы йери.
(*Чалгы, печән чабу*)

* Инәсеннән элек баласы туар.
(*Чүмәлә белән кибән*)

Кеше, аның әгъзалары

* Зур мичкә.
Зур мичкә өстендә кечкенә мичкә,
Кечкенә мичкә өстендә кара урман.
(*Кеше гәүдәсе*)

* Бер бүкәндә жиде тишек.
(*Баш*)

* Кары күренмәгән кара урман.
(*Чәч*)

* Ике агай суга бара,
Берсен берсе уза бара.
(Аяклар)

* Өй түбәсендә чаңгы юлы.
(Чәч юлы)

* Кечкенә генә сарай,
Эчендә бии утыз ике малай.
(Авыз һәм тешләр)

* “Ач!” - дисәң, ачыла,
“Яп!” - дисәң, ябыла.
(Авыз, иреннәр)

* Кечкенә генә жылкапка,
Ачыла да ябыла.
(Авыз, иреннәр)

* “Ти”, - дисәң, тими,
“Тимә”, - дисәң, тия.
(Авыз, иреннәр)

* Кечкенә генә мич астында кызыл ут яна.
(Авыз һәм тел)

* Оясыннан чыгып өрә дә кереп кача.
(Авыз, тел)

* Үзе сөяксез,
Сөйләгән сүзе хисапсыз.
(Тел)

* Сөйдергән дә шул,
Биздергән дә шул,
Иң татлы да шул.
Иң ачы да шул.
(Тел)

* Ике туган игез,
Икесе дә тигез.
(Ике кул)

* Ике учымда ун бала.
(Ике кулдагы бармаклар)

* Ике ананың ун баласы,
Бар да бер исемле.
(Ике кул, бармаклар)

* Бер ананың биш баласы,
Кайсын тешләсәң, шунсы авырта.
(Кул һәм бармаклар)

* Багана башында биш такыя.
(Кул, бармаклар)

* Биш туган бергә яши,
Берсеннән-берсе кечерәк.
(Бармаклар)

* Без - ун агай,
Уныбызга бер исем.
(Ике кулдагы бармаклар)

* Өй эчендә биш бала,
Бишесендә биш тана.
(Кул, бармаклар, тырнаклар)

* Таралгач - биш,
Жыелгач - бер.
(Бармаклар, йодрык)

*Үлгәнче үзең белән,
Күрмисең күзең белән.
(Иңсә)

* Жәрәхәте юк - авырта,
Төтене юк - яна.
(Йөрәк)

Икәү карап тора,
Икәү тыңлап тора,

Берәү сайрап тора.
(*Күзләр, колактар, тел*)

* Сөяге юк, ние юк, сөйләмәгән сүзе юк.
(*Тел*)

* Кечкенә генә жылкапка ачыла да ябыла.
(*Авыз*)

* Тия-тия дисәң, тимидер,
Тими-timi дисәң, тиядер.
(*Иреннәр*)

* Бер анада биш бала.
(*Кул*)

* Бер агачта ике яфрак.
(*Гәүдә һәм колактар*)

* Яр буенда ярты алачык.
(*Колак*)

* Бер тау тирәли ике тишек чүмеч эленгән.
(*Колак*)

* Тау битендә бер амбар,
Аның ике ишеге бар, -
Бервакытта ябылмый,
Көне-төне жыл уйный.
(*Борын*)

* Йоклаганда бүрәнә тарталар.
(*Борын тишекләре*)

* Ансыз дөнья сансыз.
(*Тешләр*)

* Кечкенә генә келәттә утыз ике капчык.
(*Авыз һәм тешләр*)

* Кечкенә генә абзарымның
Эче тулы ак тавык.
(Авыз, тешләр)

* Кечкенә генә сарай,
Эчендә бии утыз ике малай.
(Авыз, тешләр)

* Түгәрәк күлдә алтын таш,
Ау салсаң да алынмас.
(Авыз, тешләр)

* Сөяк келәт, ит бастырык.
(Тешләр һәм тел)

* Утыз ике ак ат,
Бер чыгымчы жирән ат.
(Тешләр, тел)

* Көмеш сарай эчендә
Чаптар айгырым кешнидер.
(Тешләр, тел)

* Сөяк абзар, кабык ишек.
(Тешләр, иреннәр)

* Койма коелган,
Каплап куелган,
Әмма жыл тормый.
(Тешләр, иреннәр, сөйләшү)

* Тирән күл - суы акмый.
(Күз)

* Кечкенә генә чүлмәктә
Елтыр-елтыр май кайный.
(Күз)

* Абыйсы белән сеңлесе
Күпер аркылы яшиләр,

Берсен берсе күрмиләр.
(Күзләр)

* Ике агай рәттән торсалар да,
Бер-берсен күрмиләр.
(Күзләр)

* Тәртәсе бар, аты юк,
Күзләре бар, башы юк.
(Күзлек)

* Бик күп укый, бер дә белеме юк.
(Күзлек)

* Ике батыр.
Аяк юлы ятыр.
(Каш)

* Елтыр-елтыр ике таш,
Уртасында кара таш.
(Ике күз)

* Йөзлек астында йөз энә.
(Керфекләр)

* Ялт-йолт ябыла,
Йозаксыз бикләнә.
(Керфекләр)

* Түгәрәк күлем ташый.
(Күз яше)

* Тау битендә бер амбар,
Аның ике ишеге бар, -
Бервакытта да ябылмый,
Көне-төне жыл улый.
(Борын)

* Алтын сандык эчендә
Ачылмаган хатым бар.
(Ми, хәтер)

Тапкырлар, зирәкләр өчен табышмаклар

* Һәркемдә бар. Ул нәрсә?
(Исем)

* Дөнъяда иң кирәк,
Иң кирәктән ни кирәк?
(Саулык)

* Чөйдә ни тормас?
(Күкәй)

* Төшсә суга батмыйдыр,
Ут кабынса янмыйдыр,
Күмсәң җиргә чермидер,
Беләсезме, ул нидер?
(Кешенең исеме)

* Казанның уртасында ни бар?
(“З” хәрефе)

* Дөнъяда иң кирәк,
Иң кирәктән ни кирәк?
(Саулык, аны саклау)

* Бер тавык - тавык, ике тавык нәрсә?
(Тавыклар)

* Ашъяулык янына килеп утыруга нәрсә кирәк була?
(Авыз)

* Нинди савыттан эчеп булмый?
(Буш савыттан)

* Патша кемгә баш ия?
(Чәчтарашка)

* Су кайда коры була?
(Картада)

* Өй эчендә ни күренми?
(Жылылык)

* Иртән дүрт аяк,
Төштә ике аяк,
Кич өч аяк,
Өстендә була маяк.
(Кеше гомере)

* Суда нинди таш булмый?
(Коры таш)

* Нинди тарак тарарга ярамый,
Нинди урак урырга ярамый?
(Өтәчнең кикриге һәм койрыгы)

* Ат чаба-чаба да, нәрсәдән ары китә алмый?
(Койрыгыннан)

* Бер секунд эчендә бөтен жир шарын әйләнәп чыга.
(Уй-фикер)

* Кем барлык телләрдә дә сөйли ала?
(Кайтаваз)

* Кайсы елда кешеләр күбрәк ашый?
(Кәбисә елда. Чөнки бер көне артык)

* Чакырсаң да килми,
Кусаң да китми.
(Байлык һәм фәкыйрьлек)

* Нәрсәне сатып алып булмый?
(Үткән гомерне)

* Каз нигә йөзә?
(Аягы су төбенә тимәгәнгә)

* Иң жиңелне капка аркылы ыргытып булмый?
(*Йонны*)

* Бушка килә, акчага китә.
(*Чир*)

* Яңгыр яуганда куян нинди куак астында утыра?
(*Юеш куак астында*)

* Кеше үзенәң нәрсәсен күтәрә алмый?
(*Күлөгәсен*)

* Сыер нигә ята?
(*Утыра алмаганга*)

* Берсе - бер айлык,
Берсе - саклап тотсаң гомерлек.
(*Байлык һәм фәкыйрьлек*)

* Үлчәүләрдә үлчәнми,
Базарларда сатылмый.
Үзеңнеке булмаса,
Кешедән сатып алынмый.
(*Бәхет*)

* Бер имәндә өч ботак, ботак саен өчәр алма,
ничә алма була?
(*Имәндә алма булмый*)

* Каз судан чыккач нишли?
(*Коры жиргә баса*)

* Карга җидене тутыргач нишли?
(*Сигезгә чыга*)

* Ул минем әтиемнең улы,
Үзе миңа туган түгел.
(*Кеше үзе*)

* Ат нигә улак янына бара?
(Улак үзе килмәгәнгә)

* Дөнъяда иң житез нәрсә?
(Уй)

* Кем туганда ук сакаллы булып туа?
(Кәжә)

* Кәжә судан ничек чыга?
(Юешләнеп)

* Урман белән тау арасында нәрсә бар?
(“Белән” сүзе)

* Алманың яртысы нәрсәгә охшаган?
(Икенче яртысына)

* Ачыдан ачы - ни ачы?
Татлыдан татлы - ни татлы?
Катыдан каты - ни каты?
(Үлем, йокы, ат тоягы)

* Беренче кисәге - Жирнең иярчене,
Икенче кисәге - жәзалау урыны,
Кушып укыганда - кеше исеме.
(Айдар)

* Кешегә иң якын әйбер нәрсә?
(Кулмәк)

* Бүрегенә чыпчык кунганда каравылчы нишли?
(Йоклый)

* “К”дән башлап укысагыз,
Жир ашларга китә;
“Г”дән башлап укысагыз,
Чәчәк атып үсә.
(“Көл” һәм “гөл”)

- * Үзе шар, үзен беркем дә тәгәрәтә алмый. Нәрсә ул?
(*Жир шары*)
- * Нәрсәне күрү иң жиңел?
(*Кеше гаебен*)
- * Эреми дә, череми дә.
(*Усаллык*)
- * Тоз түгел - ачы,
Кылыч түгел - үткер,
Ут түгел - яндыра.
(*Кайгы*)
- * “Табышмак” сүзен ничек укырга кирәк?
(*Сулдан уңга таба*)
- * Дөнъяда нәрсә тамырсыз үсә?
(*Таш*)
- * Сыерда бар, атта юк,
Сарыкта бар, эттә юк.
(*“С” хәрефе*)
- * Беренче кисәге - боерык фигыль,
Икенче кисәге - иген үсә торган жир,
Кушып укыганда - зирәк кеше.
(*“Тапкыр” сүзе*)
- * Тугай кайчан сайрый?
(*“Р” хәрефен өстәгәч*)
- * Кемнең сакалын кырдырырлык та акчасы юк?
(*Кәжәнең*)
- * Сигез таякның дүртесен сындыргач, нәрсә кала?
(*Унике таяк кала*)
- * Кайсы ай календарьда юк?
(*Һавадагы ай*)

* Сөрмәгән жир өстендә,
Үсмәгән каен астында
Тумаган куян йөгәрә.
(Хыял)

* Ике әти, ике бала, - үзләре өчәү генә.
(Бабай, ата, ул)

* Бернәрсә дә ашамыйча ничә йомырка ашап була?
(Берне)

* Нәрсәне йомык күз белән дә күреп була?
(Төшне)

* Нинди сан исем дә була ала?
(Йөз)

* Биш йөз баш, мең аяк, бер койрык. Ул нәрсә?
(Чират)

* Кем үзенәң туган көнен дүрт елга бер генә мәртәбә
уздыра?
(29 февральдә туган кеше)

* Юләр кайчан акыллы була?
(Тик торганда)

* Кеше, кеше белән саубуллашкан, нигә артына
әйләнеп карый?
(Артында күзе булмаганга)

* Нәрсәне сатып алып булмый?
(Үткән гомерне)

* Бер килограмм тимер авырмы, бер килограмм
мамыкмы?
(Икесе дә бер)

* Нинди сәгать тәүлеккә ике генә мәртәбә вакытны

дөрөс күрсәтә?
(Туктаган сәгать)

* Дөнъя йөзөндә жиде нәрсәдә жиде юк. Нәрсәләр?
(Күтәрченнең сөте, атның мөгезе, йомырканың жөө,
сыерның ялы, ташның тамыры, еланның аягы,
мәченең сакалы)

* Машинаның кайсы тәгәрмәче әйләнми?
(Запас тәгәрмәче)

* Бал-шикәрдән татлы,
Үзен ашап булмый.
(Йокы)

* Ике көн рәттән яңгыр явамы?
(Рәттән ике көн булмый, арада төн бар)

* Көн белән төн бер-берсеннән нәрсә белән
аерылалар?
(Беренче хәрәфләре белән)

* Суны кайчан иләк белән ташып була?
(Карга әйләнгәч)

* Кайда тавык тилгәннән курыкмый?
(Кетәгендә)

* Жир өстендә кешеләр нинди авыру белән бер дә
авырмыйлар?
(Диңгез авыруы белән)

* Нинди ут яндырмый?
(Рәсемдәге ут)

* Аучы мылтык атканда ни өчен бер күзен йома?
(Икесен дә йомса, бернәрсә дә күрә алмый)

* Агач башында сигез кош утыра иде. Аучы аларның

икесен атып алды. Ничәү калды?
(Берсе дә калмады)

* Бер өйдә торалар ике ана, ике кыз, әби оныгы
белән. Барысы ничә кеше була?
(Әби, ана, кыз)

* Бер ата белән бер ананың баласы, ләкин үзе
аларның улы түгел.
(Кыз бала)

* Булган, ди, бер карт белән карчык; аларның бер
кызы, бер малайлары булган; шул малайларның карт
белән карчыклары, ә шул карт белән карчыкның бер
кыз, бер малайлары булган. Бу ничек?
(Ата, ана, кыз, ул)

* Утыз “я” хәрефеннән торган кеше исеме.
(Зоя)

* Башы - “т”, койрыгы - “н”,
Дошманы - “м”. Ул нәрсә?
(Тычкан)

* Нәрсәсез өй салып булмый?
(Почмаксыз)

* Базарда табылмас,
Үлчәүдә үлчәнмәс,
Аннан татлы нәрсә булмас.
(Йокы)

* Нинди агач утта янмый?
(Табагач)

* Бөтен татар өендә бар,
Үзе дөньяда бер генә.
(Казан)

* Нәрсәне урыныннан күчереп булмый?
(Жирне)

* Күтәреп була, ыргытып булмый. Ул нәрсә?
(Мамык)

* Нинди савыттан эчеп булмый?
(Буш савыттан)

* Кешегә иң якын әйбер нәрсә?
(Күлмәк)

* Аучы мылтыктан атканда ни өчен бер күзен йома?
(Икесен дә йомса, бернәрсә дә күрә алмый)

* Кунган кошны куркытмыйча гына ничек итеп
агач ботагын кисеп алырга?
(Кош үзе очып киткәч)

* Ике ата, ике угыл бакчада йөргәндә дүрт алма өзеп,
һәрберсе берәрдән ашасалар да, кулларында янә бер
алма артып калган. Ул ничек була?
(Бабай, ата, ул)

* Куянның арт аягы нигә озын?
(Ал аягы кыска булганга)

* Нинди дәрьяның суы кимеми?
(Күзенә)

* Бер тартмада алмалар бар.
Алмаларны алгач анда нәрсә кала?
(Һава)

* Әй, егет, бу ничек була? Минем өч икмәгем бар.
Берсе белән алган бурычымны түлим, икенчесен
әжәткә бирәм, өченчесен үзем ашыйм.
(Ата-анасына, баласына, үзенә)

* Кем ике мәртәбә дөньяга туа?
(Чебеш)

* Түтәлдә нинди ике нота үсә?

(Фасоль)

* Борынга керә, күтәреп булмый.

(Ис)

* Кыш көнендә күп була торган ике
нәрсәнең исеменнән килеп чыккан бакча җимеше.

(Карбыз)

* Кара дисәң, карамый,

Ак дияргә ярамый.

(“Кара”(кара төс һәм боерык фигыль)

* “Ч”га бетсә - очып китә, кош була,

“Н”га бетсә, бакчада җимеш була.

(Карлыгач, карлыган)

* Кайсы материк янындагы атауның(утрау) исемен
кире яктан укысаң, гөл, чәчәк исеме килеп чыга?

(“Азор”, “роза”)

* Чарлак кайчан кош була?

(Акка буюгач(“акчарлак”)

* Күлмәкне икегә аерсаң, нәрсә килеп чыга?

(“Күл” һәм “Мәк”)

* Азиядәге бер тауның исемен алам:

беренче иҗеге - әйбернең төсен белдерә,

икенче иҗеге - йорт хайваны исеме.

(Алтай)

* Беренче иҗеге - хайван,

Икенче иҗеге - боерык фигыль,

Икесе бергә - кош исеме.

(Сыерчык)

* Исеме ике сүздән ясалган. Беренчесе - җир йөзүдә
иң күп бер нәрсә. Икенчесе - кечкенә бер хайван;икесен

бергә жыйганда, өен үзе белән йөртә торган бер
хайванның исеме килеп чыга.

(Ташбака)

* Нинди сүздә алты “Н” бар?

(Алтын)

* Үзе биш хәрефтән тора торган сүз. Баштагы өч
хәрефен генә укысаң, татлы әйбер исеме килеп чыга.
Соңгы ике хәрефе - Татарстандагы елга исеме. Барысы
бергә - суда яшәүче, бик тиз йөзүче.

(Балык)

* “Өч” дигәндә - ике була,

“Ике” дигәндә - өч була.

(“Өч” һәм “ике” сүзләрендәге хәрефләр саны)

* Алма дисәң дә алалар,

Нәрсә соң ул, балалар?

(Алма)

* Бер картка елганы көймәдә кичәргә кирәк. Аның
юлдашлары - бүре, кәжә, кәбестә. Көймәдә ике урын
гына бар. Кәжә кәбестәне, бүре кәжәне ашамаслык
итеп елганы ничек кичәргә?

*(Карт башта кәжәне көймәгә утыртып икенче ярга
чыгара. Аннары кәбестәне алып кәжә янына чыга.
Кәбестәне калдырып, кәжәне көймәгә утырта да бүре
янына чыга. Аннары кәжәне бу ярда калдырып,
бүрене кәбестә янына чыгара. Соңыннан кәжәне
икенче ярга алып чыга)*

* Татарстандагы кайсы шәһәр суда йөзә?

(Алабуга)

* Иң кыска ай кайсысы?

(Май)

* Һәр хәрефе бер иҗек,

Исеме була ничек?

(Аю)

* Мәскәүдә бер дә юк, Казанда икәү.
(“А” хәрефе)

* Кәжәнең башында нәрсә бар?
(“К” хәрефе)

* Көн белән төн уртасында нәрсә бар?
(“Ө” хәрефе)

* Мин - кояшта, мин - кыяда, ләкин тауда мин юк.
Ул ни була?
(“О” хәрефе)

* Кое төбөндә нәрсә бар?
(“Е” хәрефе)

* Яз белән көз нәрсә белән тәмамлана?
(“З” хәрефе)

* Жирнең уртасында ни бар?
(“И” хәрефе)

* “У” белән язсаң, тау була,
“А” белән язсаң, диңгез була.
(Урал, Арал)

* Беренче иҗеге - боерык фигыль,
Икенче иҗеге - атау жөмлә,
Икесе бергә - кыйммәтле металл исеме.
(Алтын)

* Шәһәрдә бар, авылда юк,
Кешедә бар, адәмдә юк.
(“Ш” хәрефе)

* Тыкрык башында ни бар?
(“Т” хәрефе)

* Алмагачның төбөндә нәрсәкәй?
(“Ч” хәрефе)

* Бер ижегем - төс минем,
Икенчесе - сыеклык;
Өченчесе болай ди:
- Безнең авыл бик бай, - ди.
(“Ак”+“су”=“Аксубай”)

* Күлдә бар, елгада юк.
Үрдәктә бар, казда юк.
(“Ү” хәрефе)

* Барда юк, юкта бар.
(“Ю” хәрефе)

* Идел читендә ни күрәбез?
(“И” хәрефе)

*Тәрәзә төбе нидән гыйбарәт?
(“Ә” хәрефе)

* Корыда юк, суда бар;төтендә юк, буда бар.
(“У” хәрефе)

* Әбидә бер, бабайда ике.
(“Б” хәрефе)

* Чигәдә бар, кашта юк;чирәмдә бар, ташта юк.
(“Ч” хәрефе)

* Ташкент белән Уфада юк,
Әстерхан белән Самарада бар.
(“Р” хәрефе)

* Урманда бар, кырда юк,
Мунчада бар, өйдә юк.
(“М” хәрефе)

Арифметик табышмаклар

* Ике кеше, кырдан сарыкларын куып кайтып килгәндә, бер су янында очраштылар. Боларның берсе карт, берсе яшь иде. Карты яшенең сарыкларына карап торды да әйтте: "Ишетәмсең, чибәр егет, әгәр син миңа бер сарыгыңны бирсәң, минем сарыкларым синекә чаклы ике була", - диде. Егет, башын кашып, азрак уйлап торды да әйтте: "Юк, бабай, болай гаделсезлек булыр. Син үзең миңа бер сарыгыңны бир, ул чагында икебезнең дә тигез булып, арабызда көнчелек калмас", - диде.

Минем беләсем килә: боларның ничәшәр сарыгы бар иде?
(Картның - жиде, егетнең биш сарыгы бар)

* Бер төркем киек каз очып барганда каршыларына бер каз очрап: "Исәнмесез, йөз каз!" - диде. Болар "саумысыз" дип, исәнлек-саулык сорашканнан соңында, араларыннан берсе әйтте:

- Юк, энекәем, ялгышасың, без йөз каз түгел шул әле. Әгәр дә безнең чаклы тагын бер булса, тагын безнең яртыбыз чаклы булса, чирегебез чаклы булса, аның өстенә син дә килеп кушылсаң, менә шул чагында булырбыз йөз каз! - диде.

Беләсе иде: бу төркемдә ничә каз булган иде икән?
(Утыз алты каз булган)

* Бер кеше үзенең кечкенә улына әйтте ди:

- Улым! Мин сиңа бер йомыш кушам. Менә шушы акчага берәр тиеннән тавык йомыркасы, икешәр тиеннән үрдәк йомыркасы, өчәр тиеннән каз йомыркасы сатып алып кайт. Кара аны, ялгыш ала күрмә! - дип кулына бер сум акча тоттырып базарга жибәрде, ди. Шул бер сум акчага барысы алтмыш данә тавык, үрдәк, каз йомыркалары алып кайтты, ди.

Атасы:

- И, минем улым йомышка ярый башлаган икән инде! - дип әйтеп улының аркасыннан сөйде, ди.

Беләсе иде:бу бала тавык, үрдәк, каз йомыркаларын
ничәшәрне алып кайтты икән?

*(Утыз данә тавык йомыркасы, егерме данә үрдәк
йомыркасы, ун данә каз йомыркасы)*

* Бер бала ун тиенгә ун данә конфет алган. Конфетлар
дүрт төрле, ягъни: данәсе ике тиенлек, бер тиенлек, ярты
тиенлек һәм чирек тиенлек икән. Һәркайсыннан ничәшәр
конфет алган?

*(Ике тиенлекне - ике данә, бер тиенлекне - биш данә,
ярты тиенлекне - бер данә, чирек тиенлекне - ике данә)*

* Өч каләм - бер тиен, бер дәфтәр - ике тиен, бер
карандаш - өч тиен тора. Әни миңа кырык тиен акча бирде
дә, шул акчага кырык данә әйбер алырга кушты. Мин бу
акчага кырык әйбер алдым.

Мин барлыгы ничә каләм, ничә дәфтәр, ничә карандаш
алдым?

(Егерме жиде каләм, сигез дәфтәр, биш карандаш)

* Бер кеше мең сумга йөз баш мал алган. Ат - илле
сум, сыер - утыз сум, сарык - биш сум тора. Бу кеше ничә
баш ат, ничә баш сыер һәм ничә баш сарык алган?

(Ун ат, ике сыер, сиксән сигез сарык алган)

* Берәү иптәшенә әйткән: "Мә сиңа биш сум акча. Шунның
белән базардан йөз баш кош сатып алып кайт. Каз - илле
тиен, үрдәк - ун тиен, чыпчык - бер тиен тора", - дигән.

*(Бер каз, утыз тугыз үрдәк, алтмыш чыпчык алырга
кирәк)*

* Бер кешенең алты улы булган. Аларның һәрберсенең
берәр сеңлесе булган. Бу кешенең ничә баласы булган?

(Жиде бала)

* Ике атага, ике улга өч йомырканы тигез итеп бүлләргә
кирәк. Берәр йомырка тисен.

(Бабай, ата, ул)

* Бер укучы зоология бакчасына барып кайткан. Иптәшләрә аңардан: "Бакчада нәрсәләр күрдөң?" - дип сораганнар. Бу укучы:

- Попугайлар, антилопалар, мөгезборыннар күрдөм. Ә күпме икәнән үзегез исәпләп белегез. Мин барысы уналты баш, унсигез мөгез һәм илле ике аяк күрдөм, - дип җавап кайтарган.

Ул ничә попугай, ничә антилопа һәм ничә мөгезборын күргән?

(Алты попугай, сигез антилопа, ике мөгезборын күргән)

* Бер кеше сәгать кибетенә кереп сәгатьләр сайлый. Соңыннан бер сәгатьне күрсәтеп, хуҗадан сорый:

- Кыйммәтме?

- Ике йөз сум.

- Ә монысы?

- Монысы йөз генә сум.

- Төрөгез алай булса шул йөз сумлыгын.

Ишектән чыгып барганда туктый да, яңадан хуҗага әйтә:

- Юк, мин монысын алмыйм, миңа менә бу зуры ошый.

Күпме дигән идегез әле?

- Ике йөз сум.

- Мин бит сезгә йөз сум биргән идем.

- Әйе, дәхи бер йөз сум тиеш.

- Аның урынына алыгыз бу сәгатьне. Ул да бит йөз сум тора, - ди дә, баштагы сәгатен биреп, икенче сәгатьне алып чыгып китә.

Зур сәгать өчен ул күпме акча түлөгән?

(Йөз сум түлөгән)

* Бер кеше үзенең кечкенә улына: "Әй улым, мин сиңа бер йомыш кушам, яхшы тыңла. Менә шушы акчага берәр тиеннән тавык йомыркасы, икешәр тиеннән үрдәк йомыркасы, өчәр тиеннән каз йомыркасы сатып алып кайт. Кара, ялгыш ала күрмә, яме!" - дип, кулына бер сум акча тоттырып, аны базарга җибәрде, ди. Улы да, атасыннан акча алу белән, базарга таба тыр-тыр йөгереп китте, ди. Барып шул бер сум акчага барысы алтмыш данә тавык, үрдәк һәм каз йомыркалары алып кайтып атасына бирде, ди.

Беләсем килә: бу бала тавык, үрдәк, каз йомыркаларын
ничәшәрне алып кайтты икән?

*(Бала утыз данә тавык, егерме данә үрдәк һәм ун данә
каз йомыркасы алып кайткан)*

* Унике кеше бергәләп жиде карбыз алганнар да, юл
буенда бүләргә утырганнар. Һәркайсы бертигез өлеш алсын
өчен, карбызларны ничек бүләргә белми аптырап торганда
мәктәптән кайта торган бер бала очрап, ничек итеп бүлгәндә
һәркайсына тигез тиячәген өйрәтеп киткән. Бу кешеләр шулай
эшләгәннәр һәм һәркайсы канәгать калган. Укучы бала аларга
нинди киңәш биргән?

*(Дүрт карбызны өчәр кисәккә (унике кисәк була), өч
карбызны дүртәр кисәккә) шулай ук унике кисәк була) бүләргә
кушкан. Унике кешенең һәркайсы икешәр кисәк (берне зурны,
берне кечкенәне) карбыз алган)*

* Бер кеше, трамвайга утыргач, жиде тиенлек билет
өчен кондукторга бер сумлык кәгазь акча биргән дә, биш
төрле акча кайтарып алган. Ул ничәшәр тиенлек акчалар
кайтарып алган?

*(Илле, егерме, унбиш, биш һәм өч тиенлек акчалар
кайтарып алган)*

* Икмәк төяп калага баручы өч крестьян юлда бер
йортка чәй эчәргә туктаганнар. Алар, хужа хатынга бәрәңге
пешерергә кушып, йокларга ятканнар. Хужа хатын пешкән
бәрәңгеләрне табак белән өстәлгә куйган да, үзе йорт арасында
эшләр карарга чыгып киткән. Ул чыгып киткәч,
юлаучыларның берсе торып бәрәңгеләрне санаган да, үзенә
тиешле өлешне ашап яңадан йокыга яткан. Аннан соң икенчесе
торган. Ул иптәшенең ашаганын белмәгән, калган
бәрәңгеләрне тагын өчкә бүлеп, бер өлешен ашаган да, шулай
ук йокыга яткан. Аннан соң өченчесе торып, иптәшләре
ашап ятканны белмичә, калган бәрәңгеләрне тагын өчкә
бүлгән һәм үзенә тигән бәрәңгеләрне ашап яткан.

Бераздан өчесе дә уянып карасалар, табакта сигез бәрәңге
калган булган.

Хужа хатын юлаучыларга ничә бәрәңге пешергән?

(Егерме жиде бәрәңге пешергән)

* Авылдан килгән бер укучы, шәһәрдә квартир эзләп, бер кешегә кергән. Квартир хужасы аңа болай дигән:

- Әүвәлге айда бер сум, икенче айда ике сум, өченче айда өч сум, шулай ук уникаенче айда уникае сум түләрсен, - дигән.

Укучы шуңа риза булган, ләкин ул да бер шарт куйган:

- Син, - дигән укучы, - әүвәлге айда миңа ике тиен, икенче айда дүрт тиен, шул рәвешчә һәр ай саен алдагы айдан ике мәртәбә арттырып кайтарып бирерсен, - дигән.

Квартир хужасы моны бик юк кына акчага хисваплап, шуңар риза булган. Бер елдан соң исәпләшкәндә кемнән күпме акча чыгарга тиеш булыр?

(Укучыдан - 78 сум, квартир хужасыннан 81 сум 90 тиен тиеш була)

* Берәү улын базарга бер кәржин йомырка сатарга жиберде. Аңар сатарга насыйп булмады: бер исерек бәрелеп, йомыркаларын ватты. Бала елап тавыш купты, казыйга(судья) хөкемгә килделәр. Казый баладан:

- Кәржинендә ничә йомырка бар иде? - дип сорады.

Бала әйтте:

- Мин ничә булганын белмим, анам кәржингә салганда икешәр-икешәр санады - берәү артты; дүртәр-дүртәр санады - берәү артты; бишәр-бишәр санады - берәү артты; алтышар-алтышар санады - берәү артты; жидешәр-жидешәр санады - артмады, төгәл килде, - диде.

Казый, исәпләп, ничә йомырка икәннен белде дә исеректән түләтте.

Кәржиндә барлыгы ничә йомырка булган?

(Өч йөз бер йомырка булган)

* Абзардагы казлар һәм куйлар саны - алтмыш өч баш икән. Шуларның барысына ике йөз ун аяк. Абзарда ничә куй, ничә каз булган?

(Кырык ике куй, егерме бер каз булган)

* Диңгез уртасындагы кечкенә бер утрауда бер көтүче үзенә малларын көтеп йөргәндә, утрауның бер читеннән ут чыгып, жыл уңаена иңләп, көтү өстенә килә башлады. Уттан котылырга әмәл юк икәннен белеп, көтүче бер хәйлә корды...

Утрау бөтенләй янып бетте, әмма көтүче бөтен көтүне саклап калды.

Бу көтүче нинди хәйлә корган?

(Алгарак барып ут төрткән дә, шул янып үткән урынга көтүне күчергән)

* Агачка уника карга кунган. Аучы килеп икесен аткан. Агачта ничә карга калган?

(Берәү дә калмаган. Икесе егылып төшкәч, башкалары очып киткән)

* Өч кеше шахмат уйнаганнар. Барысы өч уен уйналган. Һәр кеше ничәшәр уен уйнаган?

(Икешәр уен)

* Биш кеше биш сәгатьтә биш метр канау казыганнар. Йөз сәгатьтә йөз метр канау казып бетерү өчен ничә кеше кирәк булыр?

(Шулай ук биш кеше кирәк)

* Әгәр төнгә сәгать уникадә яңгыр яуса, житмеш ике сәгатьтән соң көн кояшлы булырмы?

(Житмеш ике сәгатьтән соң яңадан төнгә уника була. Аяз булса да, кояш булмаячак)

* Бер малай велосипедта шәһәргә бара икән. Аңа каршы машина очраган. Анда алты хатын утыра икән. Бер хатынның кәржинендә ике тавык, ә икенчесенә бер пар киез итеге бар икән. Барлыгы ничә жан иясә шәһәргә бара?

(Шәһәргә малай үзе генә бара. Машинадагылар шәһәрдән кайта)

* Бер самолет "А" шәһәреннән "Б" шәһәренә бер сәгать егерме минут оча. Икенче самолет кирегә - "Б" шәһәреннән "А" шәһәренә сиксән минут оча. Кайсы тизрәк оча?

(Сиксән минут - барыбер бер сәгать егерме минут)

* Балык ярым - тиен ярым. Ике балык ничә тиен?

(Ике тиен)

* Чакта, чакта,
Әти утыз икедә чакта,
Миңа сигез яшь иде ул чакта.
Хәзер әти миннән ике тапкырга олырак,
Миңа ничә яшь? Аңа ничә яшь?
(Егерме дүрт һәм кырык сигез яшь)

* Бер мужик үз алпавытының жирендә ау аулап йөргән чагында хужасының кулына төшкән. Хужасы бу эш өчен аны асарга хөкем иткән. Мужик ялынырга тотынган.

Алпавыт: “Әнә тегендә су белән туп-тулы бер тәпән тора. Ичбер чит аләтсез(корал) шул суның төгәл яртысын түксәң, коткарырмын”, - дигән.

Мужик, берәз исәпләп торгач, тәпән янына килеп, хужасының күз алдында суның төгәл яртысын түккән дә котылган.

Ничек итеп тәпәннең төгәл ярты суын түгәргә мөмкин?
(Тәпәнне әкрән генә аудара, төбе күренә башлагач туктый)

Отканга - мәкаль, тапкырга - табышмак

Табышмак ике кисәктән тора: берсе - табышмагы әйтелү, икенчесе - чишелеше - җавабы. Табышмагын берәү әйтсә, җавабын икенче берәү табып әйтә (Яки күмәк эченнән берәүләр.) Һәр табышмак шулай табыла. Берсеннән башка икенчесе булмый. Чиләгенә күрә капкачы. Яки алар ачкыч белән йозак шикелле. Табышмак аның йозагы, эченә мәгънә бикләнгән, табучы аңа үз акылы, үз зирәклеген белән ачкыч табып ачып керергә тиеш. Ләкин ул шундый хәйләле йозак ки - ачкычы читтә-нидә түгел, шул йозакның үзендә! Белмим, ул аның тышкы күренешендәме, эчендәме, тышындамы, әллә әйтелешендәме, кай жирендәдер яшерелгән...

Табышмак әйтешү ул миндәге табышмакның җавабын синдә (яки, киресенчә, синдәген миндә, аңарда) табу. Ул бикле йозак булса да, үзе кечкенә матур бер сөйләм, җавабы исә аның эчке мәгънәсә, ләкин ул шул ук вакыт аның эчендә дә түгел, конкрет исемле бер әйбер. Бу исем аның темасы. Шунан атап әйттең исә, йозак үзеннән-үзе ачыла. Димәк, форма аша эчтәлек табыла. Бу табышуда сүзнен хәтердә тудырган өстәмә сурәтләргә аша төп мәгънә эзләнгәнгә күрә, бу инде гади мәсьәлә чишү генә булып калмый, бәлки психик катлаулы иҗади бер процесс була...

Табышмак күмәк эчендә башкарылгач, билгеле, кем дә булса берәү тизрәк табып җавабын әйтүе аның акыл, зифен, хыял җитезлегенә шәбрәк булуын күрсәткәнгә, билгеле бу эш егетлек санала. Шунлыктан җавабын табу күмәк эчендә ярыш кызуын һәм дәртелелелеген уята. Кайчагында шулай тырышып җавабын тапкач, синнән әллә ни гомер үзен эзләткән табышмакның җавабы шундый гади, менә торган әйбер генә булып чыккач, үзеңнең аңа "махы биреп" торуыңа аптырап каласың.

Табышмак шулай чишелгәннән соң, кызыксыз, гади, җиңел әйбер кебек кенә булып кала. Күрәсен, аның кызыгы шушы мәгънәсен ачу процессының үзендә. Ләкин моңа карап анын шигъри әсәр булуы һәм икенче урында икенче авыздан икенче берәүләргә әйтәләр мәгънәсен

эзлэгәндә, тагын шундый ук кызыклы булуы һич тә кимеми. Чөнки ул барыбер сурәт аша мәгънә эзләү булганга, табучы өчен гади мәсьәлә чишү булып кына калмый, һаман да мавыктыргыч кызыклы, поэтик ижади процесс була. Бу процесста безнең хыялыбыз бик тиз хәтер сандыгыбызны барлап актарырга һәм моның өчен минут эчендә бик күп урын-ара жирләр, бәлки, күңел космосларын кичеп үтәргә тиеш була.

1. ТАБЫШМАКЛАРНЫҢ ХАЛЫК ПЕДАГОГИЯСЕНДӘ ТОТКАН УРЫНЫ. Табышмакны хәзер иң яратып әйтүчеләр кемнәр дисәгез, әлбәттә, балалар дияргә туры килә. Бигрәк тә яшүсмерләр. Олылардан аны берән-сәрән генә әйттереп була. Балалар исә зурлар авызыннан өзеп-йолкып ала һәм, узара да әйтешә торгач, һәркайсында күпме дә булса табышмак запасы жыела, ансы һәр баланың үз дөртлелегенә, үз җитезлегенә карап. Шуңа күрә, гажәпкә каршы, табышмакны иң күп белүче дә балалар, яшүсмерләр. Хәзер ул алар репертуары булып киткән.

Кешеләр буй үстөрөп, тормышка аяк басып алдылармы - аларда табышмак кайгысы булмый, эшкә баталар, дөнья куалар. Урта яшьлеләр бигрәк тә. Кайда анда! Яшьлектә белгән табышмаклары да күбесе шыбырдап коелып бетә. Шулай итеп үзләре балачакта әби-бабайлар авызыннан берәмләп булса да табышмак җыйган ул балалар менә бер көнне, картайгач, үз хәтерләрендә калгалаганын тагын бала-чагага әйтә башлыйлар. Шул берәм-сәрәмнән дөртле балалар, яшьләр телендә тагын репертуар җыйнала, үстөрелә, кайберләре онытыла, яңалары чыга бара. Искеләре аз-маз үзгәрсә дә, күпмәсәдер, телдән төшеп калмыйча, саклана ала. Шул юл белән безнең телдә сакланып килгәннәре татар табышмакларының алтын фондын хасил итәләр.

Менә шул ата-бабаның буыннан буынга һәм үз хәтерләренчә, үз белмешләре буенча әйтеп килгән бу кадерле әсәрләрнең янәдән балалар, яшүсмерләр теленә әйләнеп кайтып торуында заманнар аша килеп торган бер әйләнеш бар. Аның шулай һәм югала, һәм саклана килүендә, ягъни бу диалектик каршылыкның үзендә безнең өчен зур мәгънәләр ята. Чөнки үз туган халкыңның ата-бабадан килгән бу кадерле мирасларын белмичә, алар тәҗрибәсе белән коралланмыйча, аларның күңел байлыгы булган поэзия белән баемыйча торып, без үзебез дә бернинди киләчәк байлыкларга юл ача алмыйбыз. Табышмаклар исә, иң элек бала-чага, яшүсмерләр репертуары буларак, балаларның акыллары, күңел дөртләре, телләре дә шул байлыklar белән баеп, камилләшеп, табигатьләре һәм зәвыклары җитеш булып, бөтен булып үсүендә бик

кирәкле, бик әһәмиятле роль уйныйлар. Шулай итеп, ул - балалар, яшьләр өчен зарури бер сәнгать.

Табышмаклар шулай әйтергә бик кечкенә әсәрләр булса халык аларны хәзер дә әйтеп, телдә саклап килүе, әлбәттә, юкка гына түгел. Күрәсен, ул халык педагогиясендә хәзердә дә үзенчәлекле, әһәмиятле роль уйный. Балалар өчен аның шундый мавыктыргыч кызыклы, әдәби, ижади һәм зарури булуын тәрбиячеләр белгәннәр һәм дәрәсләкләргә кертә килгәннәр. Мәсәлән, русларның мәшһүр педагогы Ушинский үзенең төзөгән әлифба китабында табышмаклардан бик оста файдаланган.

2. ТАБЫШМАКЛАРНЫҢ КҮҢЕЛ АЧУ ҺӘМ ЭСТЕТИК ЗӘВЫК БИРҮ ЯГЫННАН ӘҺӘМИЯТЕ. Иң элек табышмакны, гадәттә, кич белән йоклар алдыннан әйтәләр. Чөнки көндөз олылар да, балалар да мәшгуль. Олыларның үз эше, бала-чаганың әлегә шул уку-язу, спорт, уен яки башка шөгыльләр. Менә бер заман кичкырын өйгә кайтып, ашап-эчкәч, йокыга кадәр гадәттә кешенең ял сәгәте башлана. Туган-тумача үзара көндөзгә тәәсирләрән сөйләшә, куанычларын, көенечләрән бүләшә. Берәүләр бу вакыт жиңелчә генә кул эше ала, икенчеләр берәр кызык хикәя укый, тагын берләре, көндөзгә “аруын чыгарып” аунап ята башлый. Шул чагында кешедә кызык кына хыяллар уяна, тел дә тик тормый, шул эшкә катыша...Ә кеше мие шундый: аның эшчәнлеген үз иркәнә куйганда да, үз инстинктына буш жибәргәндә дә, аның мөмкинлегенә чиге юк: андагы күңеленә килгән нәрсәләрне әйтеп сөйләп бирергә дә әкиятчә бай, әкиятчә киң тел кирәк, күңел ачыкч яңа сүzlәр кирәк, я күңелләрдә тулышкан моңны түгәр өчен көй, музыка, жыр кирәк. Бу бигрәк тә яшь көчләр өчен кирәк. Берни әйтер хәл юк, чөнки бу бит инде кешедәге рухи таләп. Шунның белән олылар да кичке ял сәгәтләрендә театр, кино, цирк яки башка тамаша йортларына китеп баралар. Әмма кичен андый тамаша урыннары булмаганда, я гел китап та телевизорлар белән мавыгудан туйганда, бигрәк тә авылда, балалар, яшьләр арасында табышмак әйтешү безнең бүгенге фән-техника заманында да бик күңелле шөгыльләрнең берсе. Чөнки кичен шул көндөзгә арулардан арыну өчен, уртада шул хыял учагын бер кабындырып жибәрәп, аның янында күңел ачу өчен, әнә шул зиһен-хыял эшләтүләр кирәк. Менә шул ижади, рухи таләпне жиңелчә бер үтәп алу өчен табышмак иң жайлы һәм жиңел бер репертуар булып тора.

Жиңелчә үтәү, башкару дигәч тә, бу сезгә һәр табышмак та жиңел табыла дигән сүз түгел. Ул сүз монда табышмак уенының бернинди гримсыз, декорациясез кыска бер реплика сурәтендә биреләп уйналуы

өчен әйтелә. Чөнки бит табышмак әйтешү дә үзенә күрә уен. Аны әйтешүнең үзендә үк балаларның яраткан “качыш” уены бара. Чөнки бит безнең алдыбызга тамашага аның табышмагы гына куела. Жавабы пәрдә артына качкан! Икенче төрле әйтсәк, мәгънә сурәт артына качкан. Күрәсез, табышмак үзе бармак бите хәтле генә булса да, анда качыш уйнарлык кечкенә “сәхнә” бар, шул мәгънәне эзләү, табу, тотып алу дигән “интрига” бар, ул мәгънәне яшергән “пәрдә” бар, “маска” бар. Я, менә хәзер кайсыбыз тизрәк шул сурәт артына качкан мәгънәне эзләп табар?

Жавап сиңа үз койрыгын тиз генә тоттырмый. Качыш дәвам итә... Чөнки бит табышмакны табучы бер син генә түгел, гадәттә, ул күмәк эчендә бергә үтәлә. Үз-үзеннән ярыш китә. Бу теләсә ни ярышу түгел, үзеңне акыллымын дип белсәң, тиз генә табып күрсәт! Хәер, кем инде үзен юләр санасын ди? Киресенчә, һәркем үзен акылга үткен, хәйләгә остарак дип белә. Хикмәт шунда, бу табышмак дигәнең жиңел әйтелсә дә, аның үзе белән жавабы арасында ниндидер каршылык коймалары бар булып чыкты... Син табышмакның жавабын табам дип, аның үзе белән дә, анда бирелгән сурәт һәм яшерен мәгънә арасындагы каршылык белән дә конфликтка керәсең. Синдә хәзер шул табу комары. Бу инде төрле рәсем-сурәтләр арасынан үзең эзләгән, үзең яраткан бер сурәтне табып алу кебек татлы, югары бер ләززәт, эстетик ләززәт. Таба алсаң, сиңең зиһенең иң житез, сиңең хыял иң йөгерең. Отыш синдә. Ә табалмасаң, сынаттың. Уен булса да сынаттың!

Чөнки табышмакның үзе кечкенә булса да, ул сиңең белән юкка гына качыш уйнамый. Чөнки уен булса да бу сиңа - имтихан. Сиңең хыял, хәтер-зиһен житезлеген сыналды. Күрәсең, ул уйнап әйтелсә дә чынлап әйтелә. Бу бик мөһим. Аның борынрак һәртөрле йолалар, мәжлесләр белән үткәрелүе әнә шул үзенчәлекле әдәби эстетик зәвыклылыгы һәм зиһен сынаш әйбере булуында да.

3. ТЕЛ ЯГЫННАН ӘҖӘМИЯТЕ. Табышмакның үз тумышы һәм табигате буенча шигъри телнең үрнәге, жанлы, сурәтле сөйләмнең тарихтан килгән нигезле бер күренеше икәннен күреп үткән идек. Инде ул барлык чагыштыру, тиңләштерү, киная, метафора, охшату, жанландыру(сынландыру дип аңларга кирәкми. Мисал: “ай көлә” дисәк, ай сынланмый, бәлки жанлана) һәм башка барлык троп, телбизәк чаралары белән эш иткәнгә һәм үзе дә архаик сүzlәр белән бергә яңа сүzlәр ничек ясалунуың бер үрнәге булганга, ул безнең тел-сүз казнасы, аның арсеналы. Ул безне тел байлыгыбыз белән таныштырып кына

калмый, аның шигъри алымнары һәм сурәтләү чаралары безне дә жанлы тел белән эш итәргә, тел остасы булырга күнектәрә.

Табышмак үзенң тел байлыгы, жанлылыгы, сурәт һәм мәгънә килешлегә, афористик әйтелешә белән шигъри мәктәп булып тора. Ул бу сурәтлеләгә һәм мавыктыргычлыгы белән балаларның зәвыкларын гына үстереп калмый, шулар өстенә аның табигатьтән алынган төрлө охшату, чагыштыру, паральлеләр аша табигатьнең үзен дә яратырга...өйрәтүләре - болар бар да табышмакларның эстетик тәрбияви роле гаять зур булуын күрсәтә.

Сәнгатьчә аерымлыкларына килгәндә, табышмакларда тагы метафора, аллегория, синекдоха, гипербола, омоним, охшату, антропоморфизм, чыгармалар, карикатура, тавышка иярүләр, аллитерация һәм башкаларның тоткан урыннарын күрсәтергә мөмкин.

Метафора. (Алмаштыру). Табышмакларда моның нигез урын тотуы башта әйтеп үтелгән иде, детальләрдә дә бу шактый еш күзгә тапшыла. Мәсәлән: “Баш астында баллы кашык” дигәндә, йокыны баллы кашык белән, “Мич тулы пәрәмәч, уртасында бер калач” дигәндә, күк йөзә, йолдызлар һәм айны мич, пәрәмәч һәм калач белән алыштырып алу шикелле.

Аллегория. (Кинәйә). Фикри мәгънәләргә читләтеп конкрет сурәттә бирүгә мисал итеп, Сәрвиназ әкият-табышмагын күрсәтергә була. Анда, мәсәлән, сүз йөртүченең ике теле дигән төшенчә урынына ике бүрә һәм жан дигән төшенчә урынына алтын йөзек алынган. Сүз бөтенләй читтәгә бер вакыйга турында барган кебек итеп бирелә.

Синекдоха. Мәсәлән: “Мең баш елкыны бер чыбык белән әйләдем” дигәндә елкыны бөтен гәүдәсә урынына башы белән генә санау.

Мәгънәдәш сүзләр. (Ике аерым мәгънәле омоним сүзләр). Мәсәлән, казан турындагы табышмакта “Һәммә татар өендә бар, үзе дөньяда бер генә” дигәндә казан сүзенең ике мәгънәдә алынуы шикелле.

Гипербола. (Арттыру). “Метри башлы, мең күзле”(уймак); “Әлек балчык тавы, аннары тимер тавы...”(мич, таба) дигәндәгә шикеллеләр.

Охшату. Бик күп очрый: “Үзә актай, корсагы каптай...”(кәжә); “Койрыгы без кебек, күзә тоз кебек”(тычкан) һ.б.

Антропоморфизм. (Кешеләтү). Көзгә турында: “Кечкенә генә Микитә, бер кешене ике итә”; куян, эт һәм пычак турында: “Урманнан чыгар, койрык очы чуар, Бикәнәе тотар, Биктимере суяр” дип әйтелүләр шикелле. Мондый табышмакларда күмәк исемнәрнең ялгыз исемнәргә күчерелүе еш очрый икәннән дә әйтеп үтәргә кирәк. Мәсәлән, шул ук

табышмакларда көзгене Микитә, пычакны Биктимер дип алу шикелле.

Чагыштыру. “Балалары терерәк, аналары хуш күнеллерәк”(чынаяк, самавыр).

Кире кушарлау.(Акад. *Веселовскийча - кире параллелизм*). “Авызы бар, теле юк...”(чабата); “Агач түгел, яфраклы”; “Тун түгел, тегелгән”(китап) һ.б. Бу алым бик киң урын ала.

Карикатурачылык. Табышмакларның бу ягы әлегә чаклы бер жирдә дә телгә алынуын мин күрмәдем. Ләкин карикатурачылыкның халык ижатында урын тотуын билгеләп үтү әһәмиятсез булмас. Мәсәлән, кеше гәүдәсе турындагы табышмакны алайк:” Ике багана, багана өстендә мичкә, мичкә өстендә бөке, бөке өстендә шар, шар өстендә куаклык”. моның юри кабартылган чалымнарда бирелгән карикатура икәннен күрү өчен, шул бирелгән сызыкларны кәгазгә төшереп карау җитә.

Тавышка иярүчелек. “Дөп-дөп дөбер Гали,

Булгалый, шып-шып шыбыргали, боргалый”(ашлык сугу) һ. б.

Корамалык. Шул ук тавышка иярүләр аркасында мәгънәсез сүз корамаларыннан торган табышмаклар да очрый:” Лып-лып ихыл, шрихыл да шрифыл...”(карбыз кисү).

Аллитерация.(*Бер үк төсле тартыкларның чиратлашып килүе*). “Базы туза, баганасы кала”, “Йөзлек астында йөз инә” һ. б.

4. ЗИҢЕН ТИЗЛЕГЕН ҺӘМ ИГЪТИБАРНЫ ҮСТЕРҮЕ.

Табышмаклар үзләрен таптыру өчен кешенең хәтер сандыгын актартып, андагы нәрсәләрне охшашлыгы буенча ишен ишкә китереп табу булганга, бик тиз зиһен йөртүне таләп итәләр. Бигрәк тә күмәк эчендә аны табышу ярыш төсендә барган чагында. Зиһен җитезлеге кешенең хәтер байлыгына, хәтер байлыгы исә аның нәрсәләргә игътибар һәм диққать итүчәнлегенә, игътибар исә кешенең үзенә кирәк нәрсәне тиз сайлап алу һәм аны белергә тырышуына, болар барысы бергә кешенең хәтере җыйнак һәм үткен булуына бәйләнгән. Кешенең хәтере үткен булуы исә аның рухи көчләре бер үзәккә тупланган һәм аның ихтыяр көче нык булу дигән сүз. Ихтыяр тәрбиясе кеше тормышында иң мөһим урын тоты икәннен әйтәсе дә юк. Шул рәвешле табышмак эсәр булса да, аны табу кеше миенең хәтер һәм ассоциация өлкәсен бик нык биләп алганга, логик фикерләүнең барлык категорияләре буенча уйны һәм уй өстенә хыялны йөгерткәнгә алар зиһенне үстерәләр, хәтерне үткенәйтәләр, аны чакыру, идарә итү көче, ихтыяр көчен ныгыталар.

Моңа өстәп тагын шуны да әйтергә кирәк: авыз ижатының гомумән

башка төрлөрәннән булган озын-озын әкиятләре, бәетләре, көе белән жырларны яки бу вак жанр аталган мәкаль-табышмакларны һәм башкаларны бер ишетүдә отып алу, аны тагын үз алым, үз әйтешләре белән яңадан үзгәчә иттереп сөйләп чыга белүчелек тел һәм хәтерне нык үстерә. Бу исә фольклорның игътибарны һәм зинһенне тәрбия итү ягыннан да педагогик әһәмияте зур булуын күрсәтә. Табышмак исә аның үзен хәтергә алу белән генә чикләнмичә, үзенә җавап таптыру өчен хәтернең үзендә кызу-кызу чагыштырулар белән әзләткәнгә, ул хәтерне тәртипле һәм ысуллы булу ягыннан да тәрбия итә.

5. ЭТНОГРАФИК ӘҖӘМИЯТЕ... Табышмакның бездән таптырган нәрсәләре, аласы җаваплары бар да тормышта әлек тә һәм хәзер дә кулланылган нәрсәләр. Менә шулардан халкыбызның материалъ культурасы әлек һәм хәзер нәрсә-нәрсәләрдән торганын, халык ул нәрсәләре табиғаттан һәм табиғаттан үзгәчә булган нинди нәрсәләр белән чагыштырырга һәм ничек чагыштырырга яратканын, аның кәсеп, һөнәрләрен, - өй тормышын, киём-салым, ашау-эчү нәрсәләрен, юаныч әйберләрен, мәктәбен, сугыш коралларын һәм башка техникасын, транспорт-элемент чараларын, кыскасы, барын да, барын да күзаллап була. Халык табышмакта нәрсәләр белән күбрәк кызыга? Бу хакта һәр аерым нәрсәгә күпме табышмак бирелүе дә игътибарга лаек. Мәсәлән, бу китапта (Татар халык табышмаклары, Казан, Татарстан китап нәшрияты, 1970) табиғат дөньясыннан алынганнары (борынгылар бүлегендәгеләре дә бергә кушып исәпләгәндә) түбәндәгеләре: яшен һәм күкрәүләр турында 27 табышмак; кар-буран турында - 3; чикләвек - 30; суган - 16;...балкорт - 51;...

Кеше кулы белән ясалган механизм-машиналар безне табиғат дөньясына караганда да ныграк кызыксындыра дияргә була. Мәсәлән: тегермән турында - 34, сәгатъ турында 64 табышмак!

Өй җиһазы, кул эшләре, савыт-сабалар турында - 29, себерке турында 33 табышмак!.. Татарның, әлбәттә, инде иң яратканы иртә-кич, гаиләсе белән бер табын корып, чәй эчү. Уртада - аларны чакырып, дәрт биреп торган гайрәтле самовар. Җиз самовар. Көмеш самовар... Ул нинди-нинди нәрсәләргә охшатылмый да нинди сурәтләрдә генә әйтелми! Һәм татар табышмакларының иң күп әйтелгәнеләре дә (сәгатътан кала) самовар турында: 61 табышмак! Әйтик, русларда иң тулы Садовников җыентыгында самовар турында 8 табышмак күренә. Чәй турында анда 3 табышмак китерелгән. Дикъкатъ белән карасаң, мондый күпләгән табышмакларда һәр халыкның үз милли зәвыгы, милли үзгәчәлегә һәр

яклап күзгә бәрелеп күренеп тора.

Татарның элек-электән гыйлем-мәгърифәт яраткан мәдәниятлы халык булуы китап-каләм, язу турында борынгы һәм хәзерге табышмакларның күп булуында да күренә: каләм-кара, язу турында - 50, китап - 20, хат язышу турында 13 табышмак...

Кайбер этнографларның фольклорны үз әдәби кыйммәте булган авыз ижаты итеп караудан бигрәк үз фәннәреннән санаулары аның шулай этнография малы итеп кенә калдырырга ярамый. Сәбәбе, югарыда әйтелгәнчә, аның үзкыйммәт иясе һәм бик әһәмиятле әдәби бер авыз ижаты әсәре булуында.

6. ТАРИХИ ӘҖӘМИЯТЕ. Табышмаклар мең елдан, кайберләре, бәлки, аннан да элгирәктән калып саклана һәм бу көнгәчә, яңалары өстәлә барып, дәвам итеп килгән булгач, бу хәл үзәк аларның тарихи әһәмиятләре булуын күрсәтә. Бу әһәмиятлелек бер генә яктан түгел. Әйтик, беренчедән, табышмаклар үзләрендә булган борынгы архаик сүзләрдән алып, бу көнгәчә дәвам иткән тел байлыгы һәм элеккеләр өстенә яңа сүз ижатчылыгы белән дә басып, эшләнеп килгән бер жанр булганга, тел белеме, тел тарихы ягыннан караганда, әлбәттә, бик мөһим; икенчедән, табышмакларда чагыштыруларда китерелгән һәм җавапларында әйтелгән нәрсәләр буенча без халкыбызның үткән мәдәният баскычларын, аның материалъ культурасын һәм этнография тарихын өйрәнергә дә материаллар табабыз. Өченчедән, табышмаклар кешеләрнең табигать белән иҗтимагый үзара мөнәсәбәтләрен, аларның төрле чорларда төрле дәрәжәдә торган булуларын күрсәтүе белән без халкыбызның психологик үзенчәлеген һәм дөньяга карашының тарихи килешен дә шактый күзаллый алабыз. Шулар өстенә табышмакларның татар халык авыз ижаты әсәрләре һәм фольклорыбызның үзенчәлекле бер төре буларак, үз тарихи килешен өйрәнү зур бер әһәмияткә ия булып тора.

7. ТАБЫШМАКНЫҢ АКЫЛ-БЕЛЕМ ТАБУ ЮЛЫ БУЛУЫ, ЛОГИК ФИКЕРЛӘУНЕ ҮСТЕРҮ ЯГЫННАН ӘҖӘМИЯТЕ.

...Табышмаклар чагыштыру, охшату, тигләштерүләр аша нәрсәләрне сыйфат һәм хасиятьләре буенча төрләргә бүлүгә, аерырга һәм уртак сыйфатны табу аша үзен табарга, үзен билгеләргә өйрәтәләр. Табучы таба алмый торса, “Ул әйбер нәрсә затыннан? Нәрсә җенесеннән?” дип сораулары белән кеше әйбернең затын затка, җенесен җенескә, ягъни логик категорияләргә аерып карарга күнә.

Шунысы кызык, ул моңа махсус логика фәнен укып түгел, бәлки, табышмак белән мавыгу аша, “үзеннән-үзе” күнегә. Элементар рәвештә булса да, табышмаклар логик фикерләүгә шактый кыю керәләр. Алар арасында кара исәп табышмаклары дигән бер бүлек турыдан-туры арифметик фикерләүгә корылган. Табышмакта билгелелек белән билгесезлекне табу бар. (Мәсәлән, туганлыкны табышуларда). Димәк, табышмакларда логик һәм математик фикерләү юлы, белем орлыгы да бар дигән сүз һич тә корыга гына әйтелми. Бу да аның әһәмиятле бер ягы.

Шулай итеп табышмакларны әйтешү, табышу аша кеше әйберне әйбергә чагыштырып. бер-беренә охшашлыкны үлчәргә, алар арасындагы уртак сыйфатны тиз тотып алырга, асылына ирешергә өйрәнә. Табышмак шул рәвешле сурәт аша мәгънә табу, форма әркылы эчтәлекне күрү булганга, шуның белән ул шигырь тану ачкычы, кешедәге шул сизгерлекне, шул тойгыны уятып зәвыкландыручы.

Табышмак әдәби зәвык һәм эстетик ләззәт тойгысын бирүе белән менә нигә яшыләр һәм балалар өчен бик мөһим тәрбияви роль уйный. Шуңа күрә бала-чаганың табышмакка ябышып ятуы һич тә бушка түгел. Ул аларның рухи, мәгънәви ихтияжларын үти.

Табышмак үзе кечкенә әсәр булса да, җавабы аерым ишарәләр һәм күп кенә төрле чагыштырулар аша табылганга, аның мәгънәсе үзенә тар текстына сыешып кына калмый. Ул аннан күп мәртәбә кинрәк, баерак. Дөрөс, без аны кече форма фольклор, чәнти(бәләкәй) жанр дип йөртәбез. Ләкин мәгънәсе һәм аның ясаган тәэсире үзенә тотылган вакыт белән дә үлчәнсә, аны вак әйбер дип кенә карарга бирми. Чөнки бит кайчагында без аның җавабын көннәр буге да эзлибез. Мәсәлән. үзебез таба алмаган, читтән дә безгә әйтүче булмаган чакларда. Икенче төрле әйткәндә, бер авыз сүздән торган табышмакны бер көн буена укыган булабыз. Зиһенебезне шулкадәр мәшгуль һәм тоткар иткән бу әсәргә кайчак шулай бер роман укырлык вакыт китә торган булса, аның турында “Үзе кечкенә, эче төш кенә” дигән сүз бик туры килә.

ЭЧТӘЛЕК

I бүлек.

Аң-белем, әдәбият, уку-язу, хат-хәбәрләшү.....3-7 бит

II бүлек.

Табигать күренешләре, ел фасыллары.....8-17

III бүлек.

Үсемлекләр, куаклар, агачлар.....18-20

IV бүлек.

Бөҗәкләр, кошлар, җәнлекләр, йорт хайваннары.....21-27

V бүлек.

Яшелчә, җиләк-җимеш.....28-30

VI бүлек.

Кыргый хайваннар, җәнлекләр, киек-кош.....31-34

VII бүлек.

Йорт, каралты-кура, өй җиһазлары, эш кораллары, савыт-саба, ашау-эчү, ризыклар, кием-салым, транспорт чаралары.....35-57

VIII бүлек.

Кеше, аның әгъзалары.....58-63

IX бүлек.

Тапкырлар, зирәкләр өчен табышмаклар.....64-77

X бүлек.

Арифметик табышмаклар.....78-86

XI бүлек.

Н.Исәнбәт. Табышмакларыбыз турында.....87-94

Бөтен хикмәт тәрбиядәдер

- “Тәрбия” гәзите - бала тәрбияләү, аның сәламәтлеген кайгырту, ныгыту, уку-укыту, тәрбия бирүдәге проблемаларны хәл итүдә акыллы киңәшче.

- “Тәрбия” гәзите - ата-аналар, мөгаллимнәр, тәрбиячеләр өчен көндәлек кулланма, файдалы яргәмлек.

- “Тәрбия” гәзите - мәшһүр мәгърифәтчеләр, остазлар, алдынгы методика, технология, система нигезендә эшләүче мөгаллимнәр, тәрбиячеләр тәҗрибәсен киң таратучы милли басма.

- “Тәрбия” гәзитенең индексы - 54 169.
Аңа Татарстанда һәм Россиядә теләсә кайсы элемтә бүлегендә чикләнмәгән күләмдә язылырга була.

